

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Katarina Fredriksson

Rättspsykiatrisk undersökning

- dess betydelse för rättegången i brottmål

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Professor Gunnar Bergholtz

Ämnesområde: Straffrätt och Processrätt

Termin: VT 2005

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion till ämnet	5
1.2 Syfte och avgränsningar	5
1.3 Metod och material	6
1.4 Disposition	6
2 HISTORIK	8
2.1 Landskapslagarna	8
2.2 1734 års lag	9
2.3 Kungl. Brev av den 9 mars 1826	10
2.4 1858 års sinnessjuklag	10
2.5 1864 års Strafflag – tillräknelighetslärans införande i svensk lagstiftning	11
2.6 Rättspsykiatriska nämnden	13
2.7 1927 års förvarings- och interneringslagar	14
2.8 1929 års sinnessjuklag	14
2.9 1945 års ändringar i SL:s femte kapitel	16
2.10 1962 års Brottsbalk – tillräknelighetsläran tas bort från svensk lagstiftning	18
3 GÄLLANDE RÄTT	20
3.1 Inledning	20
3.2 Regleringen i BrB	21
3.2.1 Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB	21
3.2.1.1 Närmare om begreppet “allvarlig psykisk störning”	22
3.2.2 31 kap. 3 § BrB	23

3.3	Regleringen som rör det medicinska beslutsunderlaget	24
3.3.1	Krav på medicinsk utredning	24
3.3.2	1991 års lag om rättspsykiatrisk undersökning	24
3.3.2.1	Beslut om rättspsykiatrisk undersökning	24
3.3.2.1.1	Syfte och ändamål med rättspsykiatrisk undersökning	25
3.3.2.1.2	Frågan om övertygande bevisning	27
3.3.2.1.3	Bötesbrott	27
3.3.2.1.4	Rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning	28
3.3.2.1.5	Rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning	29
3.3.2.2	Utförandet av undersökningen	31
3.3.2.3	Övriga bestämmelser	33
3.3.3	1991 års lag om personutredning i brottmål, m. m	34
3.3.4	Statistik från Rättsmedicinalverket	36
3.4	Regleringen i RB	37
3.4.1	Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB rörande uppehåll i huvudförhandlingen	37
3.4.2	Bestämmelsen i 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB rörande domarjäv	37
3.4.3	Bestämmelser om överklagande	38
4	PROCESSUELLA SPÖRSMÅL SOM KAN UPPSTÅ I SAMBAND MED RÄTTSPSYKIATRISK UNDERSÖKNING	39
4.1	Inledning	39
4.2	Tidpunkt när det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas	39
4.3	Uppehåll i huvudförhandlingen	40
4.4	Domarjäv	40
5	TIDPUNKT NÄR DET ÄR MEST LÄMPLIGT ATT BESLUT OM RÄTTSPSYKIATRISK UNDERSÖKNING FATTAS	42
5.1	Inledning	42
5.2	Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70	42
5.3	Psykansvarskommitténs betänkande SOU 2002:3	44
6	UPPEHÅLL I HUVUDFÖRHANDLINGEN	47
6.1	Inledning	47
6.2	Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB	47
6.2.1	Före 1993 års lagändring	48
6.2.1.1	Avbrott i huvudförhandlingen	48
6.2.1.2	Uppskov i huvudförhandlingen	48
6.2.2	1993 års lagändring	49
6.2.3	2000 års lagändring	50
6.2.4	Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70	51
7	DOMARJÄV	53

7.1	Inledning	53
7.2	Artikel 6 (1) Europakonventionen om rätten till rättvis rättegång inför oavhängig och opartisk domstol	53
7.2.1	Det subjektiva och det objektiva deltestet	54
7.2.2	Europadomstolens praxis	54
7.2.2.1	Europadomstolens dom Langborger mot Sverige	55
7.2.2.2	Europadomstolens dom Holm mot Sverige	55
7.2.2.3	Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark	56
7.3	Bestämmelsen i 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB	57
7.3.1	Före 1993 års lagändring	58
7.3.2	1993 års lagändring	58
7.3.3	Praxis	59
7.3.3.1	RH 1997:74	59
7.3.3.2	NJA 1998 s. 82	61
7.3.3.3	RH 2001:23	63
7.3.4	Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70	64
8	AVSLUTANDE KOMMENTARER	65
	LITTERATURFÖRTECKNING	72
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	75

Sammanfattning

Denna uppsats kommer att belysa några av de processrättsliga problem som kan uppstå när en domare beslutar att en tilltalad skall genomgå en rättspsykiatrisk undersökning. Ovanstående är något som verkligen ligger i tiden, då det är många fall som gör ett upphåll i huvudförhandlingen på grund av att den tilltalade skall genomgå en sådan undersökning.

Domstolen får besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård eller om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. För att domstolen skall kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning krävs dock att gärningsmannen har erkänt gärningen eller att det föreligger övertygande bevisning om att så är fallet. Det krävs därutöver att den tilltalade står åtalad för brott, för vilket påföljden inte kan stannas vid böter.

Nuvarande ordning innebär många gånger att huvudförhandlingen nästan nått sitt slut, innan rätten beslutar om rättspsykiatrisk undersökning. I Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70 och i Psykansvarskommitténs betänkande 2002:3 föreslås att man skall tidigarelägga den rättspsykiatriska undersökningen i processen så att det skall bli möjligt för rätten att besluta om sådan undersökning när det föreligger tillräckliga skäl för åtal. Jag delar deras uppfattning, eftersom en sådan ordning bäst skulle överensstämma med koncentrationsprincipen, och huvudförhandlingen skulle i så fall inte behöva avbrytas för att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Med en sådan ordning utökas dessutom möjligheten att erhålla erforderlig vård och behandling på ett tidigare stadium för den som bedöms lida av någon form av psykisk störning.

Gällande lagstiftning innebär vidare att rätten som huvudregel håller fortsatt huvudförhandling efter att den tilltalade har genomgått den rättspsykiatriska undersökningen. Undantag från detta kan till exempel göras om den tilltalade förebringat ny bevisning. Före 1993 gällde att man skulle hålla en ny huvudförhandling efter sådan undersökning. Praxis visade dock att det var vanligt förekommande att det var samma domare som deltog vid båda förhandlingstillfällena, och bevisningen från första förhandlingstillfället lästes vanligtvis upp från protokoll eller spelades upp från band. Skillnaderna mellan de båda ordningarna bedöms därför vara ytterst marginella, om än några, varför jag inte kan se någon större effektivitetsvinst med den nu gällande rättsordningen.

Den nu gällande ordningen med fortsatt huvudförhandling efter genomförd rättspsykiatrisk undersökning har inte så sällan aktualiserat frågan om domarjäv, då det har befarats att domaren, i dessa situationer, redan har föregripit skuldfrågan i samband beslutet om rättspsykiatrisk undersökning.

Både svenska lagstiftare och Europadomstolen (Hauschildt mot Danmark, dom den 25 november 1993) har uttalat att enbart den omständigheten att en domstol har beslutat om rättspsykiatrisk undersökning, eller häktning, i sig inte utgör rättegångshinder i form av jäv. Däremot kan särskilda omständigheter i ett fall vara sådana att de ändå berättigar till en annan slutsats. Rättegångsutredningen föreslår i betänkande 2000:70 att, alldeles oavsett om man anser att en domare har föregripit skuldfrågan eller inte, bör den fortsatta huvudförhandlingen ändå hållas av en ny sammansättning domare och ledamöter. På detta sätt behöver jävsproblematiken överhuvudtaget inte aktualiseras i samband med rättspsykiatriska undersökningar. Jag är av samma mening, men det krävs att de nya domarna och ledamöterna är väl insatta i vad som inträffade vid första förhandlingstillfället. Ett förslag är att inleda den fortsatta huvudförhandlingen på samma sätt som man gjorde före 1993, nämligen genom att läsa upp från protokoll eller spela upp från band vad som förekommit vid första förhandlingen.

Förord

Juristutbildningen närmar sig sitt slut, och min juris kandidatexamen ligger inte längre så långt borta. Det skall bli så skönt, då mitt examensarbete har dragit ut på tiden alldeles för länge.

Jag vill tacka alla Er som har stöttat mig under studietiden nere i Lund. Ni är oerhört viktiga för mig, och lyckligtvis också många till antalet. Jag väljer att inte räkna upp era namn, så utesluter jag risken att glömma någon. Förhoppningsvis känner Ni ändå att Ni är berörda.

Ett extra tack ägnar jag dock min handledare och examinator, Gunnar Bergholtz, professor i processrätt. Jag vill tacka för all hjälp jag har fått under examensarbetets gång, men framför allt för Ditt stora tålamod med en långsamt examensarbetande student.

Tack till Er alla!

Värnamo 2005-06-01

Katarina Fredriksson

Förkortningar

bl a	bland annat
BrB	Brottsbalken
kap.	kapitel
LPT	Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LPU	Lag (1991:2041) om personutredning i brottmål, m.m
LRU	Lag (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
m fl	med flera
m m	med mera
RB	Rättegångsbalken
s k	så kallad
SL	1864 års Strafflag
t e x	till exempel

1 Inledning

1.1 Introduktion till ämnet

Tanken att vissa personer bör ges straffrättslig särbehandling på grund av sin psykiska status är urgammal och gäller sedan länge både i Sverige och i andra länder. Den svenska regleringen är dock unik om man jämför med de flesta andra länder eller rättsstater om man så vill. I sådana jämförbara länder uppställs nämligen tillräknelighet som ett ytterligare krav för straffrättsligt ansvar, och tanken bakom ett sådant ställningstagande är att det är omoraliskt och orättfärdigt att straffa någon som har begått en gärning under påverkan av en sjukdom, om gärningen på grund därav inte kan sägas vara ett utslag av gärningsmannens fria val och att han därför inte rår för den. I Sverige, Grönland och de tre amerikanska staterna Idaho, Montana och Utah har man däremot valt en rättsordning innebärande att man inte har krav på tillräknelighet som krav för straffrättsligt ansvar.¹

I Sverige uppställdes tillräknelighet som ett ytterligare krav för straffrättsligt ansvar före brottsbalkens tillkomst år 1962, men enligt svensk gällande rätt ligger den straffrättsliga särbehandlingen nu i stället på påföljdsdelen genom det s k fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. Sistnämnda reglering innebär att en domstol inte kan bestämma fängelse som påföljd om gärningsmannen vid gärningstillfället var allvarligt psykiskt störd och begick brottet under påverkan av denna störning. Reaktionen mot denna grupp av lagöverträdare är överlämnande till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § BrB och är systematiserad i det allmänna påföljdssystemet.

För att domstolen skall kunna döma till sistnämnda påföljd, krävs att den tilltalade först genomgår en rättspsykiatrisk undersökning. Domstolen får besluta om sådan undersökning i syfte att kunna bedöma om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård eller om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. För att domstolen skall kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning krävs dock att gärningsmannen har erkänt gärningen eller att det föreligger övertygande bevisning om att så är fallet. Det krävs därutöver att den tilltalade står åtalad för brott, för vilket påföljden inte kan stannas vid böter.

1.2 Syfte och avgränsningar

Syftet med den här uppsatsen är att presentera och analysera några av de processrättsliga spörsmål som kan uppstå i samband med ett beslut om

¹ SOU 2002:3, sid. 230f.

rättspsykiatrisk undersökning fattas. De frågor jag har valt att rikta in mig på rör dels vid vilken tidpunkt det är mest lämpligt att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas, dels om institutet uppehåll i huvudförhandlingen och dels, slutligen, frågan om domarjäv. Mina frågeställningar presenteras närmare i kapitel 4 samt i respektive inledning till kapitel 5, 6 och 7. Mina synpunkter och kommentarer till frågeställningarna återfinns sedan i kapitel 8.

Uppsatsen kommer enbart att belysa svensk lagstiftning och praxis samt vilka diskussioner som har förts här i ämnet. Detta beror framför allt på att svensk lagstiftning, när det gäller psykiskt störda lagöverträdare, är så unik i förhållande till andra länders val att lagstifta om sådana lagöverträdare, då vi inte längre uppställer tillräknelighet såsom straffrättsligt ansvar. En komparativ jämförelse vore därför, enligt min åsikt, varken relevant eller intressant.

1.3 Metod och material

Till detta arbete har jag renodlat använt mig av en klassisk juridisk metod, där jag har studerat lagar och förordningar, dess förarbeten, rättsfall och allmänna doktrin, allt för att på ett så bra sätt som möjligt kunna sätta mig in i ämnet.

När det gäller material inom psykiatriens område är utbudet, minst sagt, gigantiskt. Även om man gör en avgränsning till att söka juridiskt material om psykiskt störda lagöverträdare, finner man fortfarande att det finns gott om material att tillgå. Jag har, under detta arbetes förlopp, dock kunnat konstatera att det material som finns, inom denna avgränsning, huvudsakligen har ett straffrättsligt perspektiv på sådana lagöverträdare. När man då, som jag själv, söker juridiskt material som har ett processrättsligt perspektiv, finner man att det är svårt, eller mycket svårt att finna.

Av ovan nämnda anledning har jag blivit tvungen att, i mycket stor utsträckning, använda mig av förarbeten i form av betänkanden och propositioner för att sätta mig in i den processrättsliga problematiken när det gäller beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Karol Nowaks "Oskyldighetspresumtionen" från 2003 har dock också varit till mycket stor hjälp, vilket jag är tacksam för.

1.4 Disposition

Mitt arbete kommer således inrikta sig på rättspsykiatriska undersökningar, och inledningsvis kommer jag i kapitel 2 att redogöra för historik som jag finner relevant för arbetet. Därefter presenteras, i kapitel 3, gällande rätt. I kapitel 4 presenterar jag de frågeställningar och processuella frågor, med en kort introduktion, som kan aktualiseras när en domstol beslutar att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning, och vilka jag har för

avsikt att finna svar på och analysera närmare. I efterföljande kapitel 5, 6 och 7 redogör jag för dessa frågor ingående och i dessa kapitel presenteras och redogörs även för relevant lagstiftning och dess förarbeten. I kapitel 8 kommer jag sedan, avslutningsvis, att kommentera och analysera de problemställningar som finns i samband med att domstolen beslutar om rättspsykiatrisk undersökning.

2 Historik

2.1 Landskapslagarna

Det är väldigt oklart hur man betraktade och behandlade de psykiskt störda lagöverträdarna i Sverige ur straffrättsligt hänseende förr, eftersom de äldsta svenska lagbestämmelserna inte ger inte någon klar bild däröver.² Redan i de äldsta landskapslagarna fanns dock bestämmelser om att sinnessjuka lagöverträdare skulle behandlas annorlunda och lindrigare än andra lagöverträdare. Det var föreställningen om de förstnämndas avsaknad från fri vilja som var anledningen till den juridiska särställningen. Den medeltida lagstiftningen gjorde en klar skillnad mellan ”viljaverk” å ena sidan och ”vådaverk” å andra sidan. Viljaverk var en handling som begicks med avsikt, och gärningsmannen dömdes då att dels ersätta den som drabbats av brottet men också att ersätta det allmänna. Vådaverk förelåg när någon på grund av olyckshändelse eller på annat sätt utan ond avsikt hade orsakat skada på liv eller egendom. Straffsätserna för vådaverk var betydligt lägre än för viljaverk.³

De brottsliga gärningar som begicks av sinnessjuka räknades alltid som vådaverk, och detta innebar att de eller deras anförvanter skulle ersätta den skada som den sinnessjuka förorsakat men att samhället inte utkrävde något straff. Då krävdes dock att släktingarna höll den sinnessjuka fängslad, att man meddelat grannarna och sockenmännen samt kungjort den sinnessjukes tillstånd på tinget. Var tillståndet inte kungjort så gällde gärningen som viljaverk.⁴

Torsten Sondén uppger i *”de sinnessjukas straffrättsliga ställning i Sverige: En översikt”* från 1931 att det första, kända rättsfallet som behandlade huruvida man skulle fälla eller fria en sinnessjuk man från straffrättsligt ansvar, är från Stockholm år 1481. Mannen ifråga hade åtalats för svårartade ärekränkningar av myndighetspersoner, och enligt två vittnen hade personen vid tillfället ifråga varit ”rasande” och ”galen”. Domstolen gjorde bedömningen att mannen hade tillfrisknat till domstillfället, varpå man drog slutsatsen att han måste ha lidit av en akut psykos vid gärningstillfället. Redan under medeltiden uppmärksammades alltså att ett sinnessjuk tillstånd inte behövde vara detsamma vid gärningstillfället som vid domstillfället. Som en följd härav friades mannen från straffrättsligt ansvar, och det här är enligt Sondén det första kända rättsfallet där det fastställs att en sinnessjuk person principiellt åtnjöt full strafffrihet.⁵

² SOU 2002:3, sid. 165.

³ Sondén, 1931, sid. 17 ff.

⁴ Qvarsell, 1993, sid. 79f.

⁵ Sondén, 1931, sid. 29ff.

2.2 1734 års lag

1734 års lag kom att ersätta landskaps- och stadslagarna, och i den berördes de sinnessjukas straffrättsliga ställning ytterst kortfattat. Det har förts diskussioner huruvida regleringen däri innebar att de psykiskt sjuka skulle befrias från straffansvar på grund av sitt tillstånd eller om det enbart skulle räknas som en förmildrande omständighet.⁶

I samband med antagandet av 1734 års lag framhöll David Nehrman Ehrenstråle, en av 1700-talets främsta svenska jurister, att domaren borde göra en noggrann undersökning när en anklagad misstänktes vara sinnessjuk och inkalla en läkare, detta alldeles speciellt om det fanns skäl att misstänka att sjukdomen var simulerad. Möjligheten att tillkalla läkare eller annan sakkunnig på området intogs dock aldrig i lagen, varför det fortfarande var domstolen som ensam gjorde bedömningen huruvida en person var sinnessjuk eller inte.⁷

Det är oklart hur bestämmelserna om de sinnessjukas behandling kom att tillämpas i praktiken. Det finns få uppgifter om att läkare verkligen inkallades för att undersöka en anklagads sinnesbeskaffenhet under den här tiden.⁸ Lars Lidberg uppger i *"Liten sinnesundersökning: En psykiatrisk och kriminologisk analys"* från 1974 att första gången läkare tillkallades i dessa sammanhang skedde i Stockholm 1736, då domstolen misstänkte att den tilltalade kunde lida av psykisk sjukdom av något slag. Stadsphysicus samt en läkare fick i uppdrag att göra en undersökning av den tilltalade, så att rätten därefter skulle kunna avgöra om denne var "sina sinnen mäktig eller icke".⁹

Roger Qvarsell tar i sin bok *"Utan vett och vilja, Om synen på brottslighet och sinnessjukdom"* från 1993 upp ett annat fall, hämtat från Vista häradsrätt i Småland år 1821. I detta fall tillkallades också läkare. Där rannsakade domstolen en soldat som hade dödat sin hustru och sina två barn med en yxa. Provinsialläkaren Franz Eneroth i Jönköping yttrade sig över mannens sinnesförfattning och fann att han periodvis var rubbad till sina sinnen. Efter en noggrannare undersökning, vilken utfördes på anmodan av hovrätten, kom han dock fram till att galenskapen var spelad, vilket mannen erkände. Hovrätten dömde mannen till döden, men två av ledamöterna reserverade sig. Kungl. Maj:t fastställde dock dödsdomen.¹⁰

⁶ Se bl a Sondén, 1931, sid. 41 och Munktell, 1943, sid. 118.

⁷ Qvarsell, 1993, sid. 82.

⁸ Sondén, 1931, sid. 48f.

⁹ Lidberg, 1974, sid. 11.

¹⁰ Qvarsell, 1993, sid. 95.

2.3 Kungl. Brev av den 9 mars 1826¹¹

Redan under 1700-talet och i början av 1800-talet hände det alltså att läkare konsulterades för att bedöma sinnestillståndet hos anklagade brottslingar. År 1826 utfärdade Carl XIV Johan ett kungligt brev, en stadga, i vilken fastställdes den redan då gamla principen att brottslingar som handlat under inflytande av sinnessjukdom inte skulle bestraffas.¹² Stadgan innehöll de första bestämmelserna om förfarandet i brottmål vid undersökning angående en persons sinnestillstånd vid gärningstillfället, och det reglerades att domstolen vid sådana sinnesundersökningar skulle tillkalla läkare. Efter undersökningens genomförande var det inte tillåtet för läkaren att avge sitt utlåtande direkt till domstolen, utan istället skulle denne skicka sitt intyg till Kongl. Sundhets-Collegium, Sundhetskollegiet (dåvarande motsvarigheten till Medicinalstyrelsen) för yttrande, som i sin tur skulle stå för utlåtandet till domstolen.¹³

Först 1828, alltså två år efter det att stadgan trätt ikraft, behandlade Sundhetskollegiet för första gången ett ärende som rörde sinnesbeskaffenheten hos en brottsling, men sedan dröjde det hela fyra år innan något nytt fall blev aktuellt igen. Därefter skedde, sakta men säkert, en långsam ökning men under de första tjugo åren 1826-1846 hade kollegiet endast trettioen fall att ta ställning till.¹⁴

Målsättningen med en sinnesundersökning under denna period var enbart att läkaren skulle bedöma huruvida den tilltalade var sinnessjuk eller sinnesslö, vilket i sin tur skulle innebära att densamme inte kunde straffas. Denna något enkla målsättning med undersökningen kom att kvarstå, i stort sett oförändrad långt in på 1920-talet.¹⁵ Den kungliga stadgan av år 1826 kom att styra undersökningarna av sinnessjuka brottslingar i över hundra år och upphävdes först i samband med att den nya sinnessjuklagen från 1929 började gälla den 1 januari 1931.¹⁶

2.4 1858 års sinnessjuklag¹⁷

Den allmänna utvecklingen inom psykiatrin och sinnessjukvården under 1800-talets första hälft kom att bekräftas genom 1858 års sinnessjuklag, där det fastställdes att sinnessjukvårdens uppgift var att försöka behandla de

¹¹ ”Kongl. Maj:ts och Rikets Swea hofrätts universal, angående föreskrift huru förfaras bör då en för brott tilltalad person uppgifwes wara eller wid gerningens begående hafwa varit wansinnig, och ifråga om hans befriande, på sådan grund, från ansvar upstår; Utfärdat i Stockholm den 12 april 1826”, SFS, (1826), 561.

¹² Qvarsell, 1993, sid. 87.

¹³ Sondén, 1931, sid. 51.

¹⁴ Qvarsell, 1993, sid. 95.

¹⁵ Lidberg, 1974, sid. 12.

¹⁶ Qvarsell, 1993, sid. 87.

¹⁷ K. Maj:ts nådiga stadga angående sinnessjukas behandling och vård, 5 mars 1858, SFS, (1858:50).

sjuka så att de skulle kunna återvända till det vanliga samhällslivet. Hospitalen skulle inte längre vara förvaringsanstalter för obotliga. Lagen innehöll även bestämmelser om hur man skulle behandla sinnessjuka brottslingar. På hospitalen kunde man ta in både dem som skulle genomgå rättsmedicinsk undersökning för att fastställa om de kunde ställas till ansvar och dem som domstolen redan hade förklarat fria från straff. De brottslingar som fanns på hospitalen hade en särställning gentemot andra patienter genom att det var fångvårdsstyrelsen som bekostade deras sjukhusvistelse och genom att landshövdingen måste underrättas innan de fick skrivas ut.¹⁸

2.5 1864 års Strafflag¹⁹ – tillräknelighetslärans införande i svensk lagstiftning

I slutet av 1700-talet slog de klassiska straffrättsskolornas teorier igenom, vilka ställde större krav på humanitet inom straffrättsskipningen än vad som gjorts tidigare. Bland annat var det vid denna tidpunkt som principerna om legalitet, proportionalitet och likhet inför lagen blev slog igenom på allvar. Med början i Frankrike år 1791 tillkom sedan på kontinenten en rad nya strafflagar som alla var influerade av den klassiska straffrättsskolan. Människans fria vilja var själva grunden i den nya straffrättsliga inriktningen och människan ansågs därmed kunna välja mellan laglydnad och lagbrott. Om hon begick ett brott, ådrog hon sig en skuld som måste sonas genom straff. Även allmänpreventiva skäl spelade en stor roll som motiv för strafflagstiftningen. De individer – barn, psykiskt sjuka och psykiskt utvecklingsstörda – som inte kunde betecknas som fria och förnuftiga skulle undantas från straffrättsligt ansvar.²⁰

Tillräknelighetsläran infördes i svensk lagstiftning i och med att 1864 års strafflag (SL) antogs år 1865, och denna lag var influerad av den klassiska straffrättsskolan. I och med att 1864 års strafflag antogs 1865 så upphävdes regleringen i 1734 års lag. Tillräknelighetsläran innebar att domstolen prövade huruvida en tilltalad var tillräknelig eller icke tillräknelig, d v s om brottet kunde tillräknas personen ifråga eller inte. Detta innebar att en person med nedsatt förstånd eller intelligens som begått en brottslig handling ändå inte skulle straffas. Detta uttrycktes ursprungligen i 5 kap. 4 och 5 §§ SL, med följande lydelse:

5 kap 4 § SL Gerning, som begås af den, som är afwita, eller hwilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderdomssvagheter varit beröfwadt, ware strafflös.

5 kap 5 § SL Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej till sig wisse; ware gerning, den han i det medwetslösa tillstånd föröfwar, strafflös.²¹

¹⁸ Qvarsell, 1993, sid. 102.

¹⁹ Straff-lag gifven Stockholms Slott den 16 februari 1864, SFS, (1864:11).

²⁰ SOU 2002:3, sid. 164.

²¹ Se Qvarsell, 1993, sid. 102f. Se även SOU 1996:185, del II, sid. 269ff. Genom en redaktionell förändring år 1890 kom 4 och 5 §§ att sammanslås och paragrafnumreringen gav därefter upphov till uttrycken ”fem-femma” och ”fem-sexa”.

Bestämmelsen i 5 kap. 5 § SL (efter 1890) reglerade således att den som till följd av sjukdom eller ålderdomssvaghet var berövad ”förståndets bruk”, skulle åtnjuta straffrihet. Bestämmelsen stadgade vidare att detsamma gällde för en person som råkat i sådan sinnesförvirring att ”han ej till sig visste”, då ansågs man inte heller kunna göras straffrättsligt ansvarig för sina handlingar.²² Enligt kommentaren till SL kunde bestämmelsen vara tillämplig när det var fråga om gärningar som sker i sömn, i tillstånd av kraftig skrämsel – som utesluter all besinning – och vid högsta grad av rusighet som inte är självförvållad.²³

I 5 kap. 6 § SL stadgades om den s k förminskade tillräkneligheten, och den ursprungliga bestämmelsen därom hade följande lydelse:

5 kap. 6 § SL Pröfwat någon, som brottslig gerning begått, derwid hafwa af kropps- eller sinnessjukdom, ålderdomssvaghet eller annan utan egen skuld, iråkad förvirring saknat förståndets fulla bruk, ehuru han ej kan för strafflös anses efter 4 eller 5 §; då gälla om dödsstraff hwad i 3 § sägs; och må, i ty fall efter omständigheterna, annat straff jemwäl nedsättas under hwad i allmänhet å gerningen följa bort.²⁴

Bestämmelsen i 5 kap. 6 § SL innebar således att man i och för sig kunde anses tillräknelig nog för att kunna göras straffrättsligt ansvarig, men att man ändå, under vissa förutsättningar, kunde få straffnedsättning på grund av nedsatt tillräknelighet. Då krävdes dock att gärningsmannens sjukdoms-, ålderdoms- eller förvirringstillstånd hade påverkat dennes handlande, men inte i sådan utsträckning att det för den skull kunde medföra straffrihet. Denna bestämmelse kom att tillämpas som en medelväg i tveksamma fall mellan straffrihet och fullt straff.²⁵ En person som var så pass omtöcknad av hunger att han/hon stal bröd, eller att man befann sig i gränslandet mellan barndom och ungdom, utgjorde två uppräknade exempel på sådana ”tillstånd”.²⁶

Fram till och med 1865, då SL antogs, gällde att en undersökningsläkare i ett rättspsykiatriskt utlåtande skulle uttala sig om diagnosen för den tilltalade, huruvida denne var sinnessjuk eller sinnesslö. När ovan nämnda lag hade antagits skulle läkarna dessutom bedöma huruvida den undersökte saknat ”förståndets bruk” eller ”förståndets fulla bruk” enligt tillräknelighetskriterierna. Denna förändring innebar ingen skillnad för själva målsättningen, syftet, med undersökningarna, utan var fortfarande rent medicinskt.

I början av 1900-talet, med början 1908 för att vara exakt, blev det rättspsykiatriska undersökningsväsendet föremål för diskussion, utredning och även vissa reformer. Anledningen därtill skall ses mot bakgrund av att

²² SOU 1984:64, sid. 277.

²³ SOU 1996:185, del II, sid. 269.

²⁴ Se SOU 1996:185, del II, sid. 269ff. Omformuleringar gjordes i 6 § i samband med dödsstraffets avskaffande i fredstid år 1921.

²⁵ SOU 1984:64, sid. 277.

²⁶ Qvarsell, 1993, sid. 103.

domstolarna hade blivit mer benägna att besluta om sinnesundersökningar av de som anklagades för brott. Det hade blivit allt mer vanligt att även de som tilltalats för mindre svåra brott fick genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Antalet och andelen av de undersökta som förklarades otillräkneliga eller straffria hade ökat liksom andelen undersökta som förklarades friska eller tillräkneliga. Däremot minskade andelen av de undersökta som bedömdes som förminskat tillräkneliga, eller som hade begått sina brott utan förståndets fulla bruk under samma tid.²⁷

2.6 Rättspsykiatriska nämnden

År 1912 beslutade Riksdagen att genomföra en omorganisation av Medicinalstyrelsen. Omorganisationen innebar att de ärenden rörande sinnesbeskaffenhet, som dithills avgjorts av Medicinalstyrelsen, skulle anförtros en särskild och nyinrättad rättspsykiatrisk nämnd. Det bakomliggande syftet med omorganisationen var dels att avlasta Medicinalstyrelsen från en betungande arbetsuppgift men också att till viss del tillgodose det framlagda kravet på psykiatrisk kompetens och rättspsykiatrisk erfarenhet. Den 1 januari 1913 började den rättspsykiatriska nämnden sitt arbete. Nämnden hade tre ordinarie ledamöter, vilka vanligtvis sammanträdde en gång i veckan. Man behandlade ett betydande antal ärenden vid varje möte. Ärendena föredrogs muntligt för nämnden och i de flesta fall vidtog man ingen annan åtgärd än att man tillstyrkte undersökningsläkarens slutsats. Den rättspsykiatriska nämnden sammanträdde dock aldrig med den som genomgått sinnesundersökning utan man utgick istället från den skriftliga dokumentation som fanns. Det var alltså genom denna nämnd som Medicinalstyrelsen stod för det rättspsykiatriska utlåtandet, som sedan tillställdes domstolen. Redan 1923 riktades stark kritik mot nämnden av Olof Kinberg, professor och vid tillfället sinnessjukläkare vid Långholmens fängelse samt lärare i rättspsykiatri vid Karolinska institutet.²⁸ Han menade att den rättspsykiatriska nämnden hade bristande sakkunskap både inom det psykiatriska och det juridiska området, och denna bristande sakkunskap var ett hot mot rättssäkerheten i landet.²⁹ Kritiken ledde dock inte till några förändringar. Under de följande decennierna ökade antalet sinnesundersökningar mycket kraftigt varpå nämndens arbetsuppgifter ökade i motsvarande grad. År 1954 omorganiserades det rättspsykiatriska undersökningsväsendet ånyo, och då avskaffades bl a Medicinalstyrelsens obligatoriska granskning av samtliga rättspsykiatriska utlåtanden.³⁰

²⁷ Qvarsell, 1993, sid. 188.

²⁸ Qvarsell, 1993, sid. 207.

²⁹ Qvarsell, 1993, sid. 209.

³⁰ Qvarsell, 1993, sid. 211.

2.7 1927 års förvarings- och interneringslagar³¹

År 1927 beslutade Riksdagen att anta förslagen till förvarings- och interneringslagar, vilka trädde i kraft 1 januari 1928. I förvaringslagen stadgades att den som dömts för ett brott till straffarbete i minst två år, som var vådlig för annans säkerhet och vars sinnesbeskaffenhet var av det slaget som åsyftades i 5 kap. 6 § SL, kunde dömas till förvaring för vård. Detta innebar att vederbörande skulle placeras på en särskild anstalt och att vårdtiden var beroende av sinnestillståndet eller graden av samhällsfarlighet. Beslut om utskrivning skulle fattas av en särskild interneringsnämnd.³²

Interneringslagen tog istället sikte på återfallsförbrytare. I lagen stadgades att återfallsförbrytare som vid tre olika tillfällen dömts till sammanlagt mer än tio års straffarbete och som på nytt dömts till ytterligare två år, samt efter sinnesundersökning bedömts inte vara ”straffemottaglig”, kunde dömas till tidsobestämd internering. Beslut om utskrivning skulle även i dessa fall fattas av interneringsnämnden.³³

Gemensamt för lagarna var att strafftiden var obestämd och att beslut om frigivning fattades av en grupp sakkunniga. Det var graden av samhällsfarlighet som skulle ligga till grund för straffet eller interneringen, och inte det begångna brottet. Många jurister var tveksamma till denna nya lagstiftning, då man befarade att rättssäkerheten kunde vara hotad, detta på grund av att man hade frångått den gamla principen att endast domstolarna hade rätt att besluta om straff eller frihetsberövande.³⁴

2.8 1929 års sinnessjuklag³⁵

Utvecklingen inom psykiatri, och särskilt rättspsykiatri, gick mycket snabbt i början av 1900-talet. Den då gällande sinnessjuklagen av år 1901 framstod som föråldrad redan innan den var ett decennium gammal. År 1913 tillsatte regeringen en utredning som skulle utarbeta ett förslag till ny lagstiftning på området. Detta arbete kom att ta tio år, och betänkandet som publicerades var mycket omfattande.³⁶ Det var i propositionen till sinnessjuklagen³⁷ som uttrycket rättspsykiatrisk undersökning kom att användas i stället för sinnesundersökning för första gången.³⁸ Först år 1929 antogs förslaget till den nya sinnessjuklagen, och lagen trädde ikraft den 1

³¹ SFS 1927:107, Lag om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare, och SFS 1927:108, Lag om internering av återfallsförbrytare.

³² Qvarsell, 1993, sid. 219.

³³ Qvarsell, 1993, sid. 219.

³⁴ Qvarsell, 1993, sid. 219.

³⁵ SFS 1929:321, Sinnessjuklag

³⁶ Qvarsell, 1993, sid. 220.

³⁷ Nr 87, 1929.

³⁸ Lidberg, 1974, sid. 13.

januari 1931.³⁹ Den kom att styra verksamheten för de rättspsykiatriska undersökningarna fram till och med 1967, då den ersattes med en ny lag, lag (1966:301) om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål. De bestämmelser som behövdes för tvångsvis vård av psykiskt sjuka intogs i lag (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall.⁴⁰

Den nya sinnessjuklagen innehöll nya bestämmelser både om hur den vanliga psykiatriska sjukvården skulle bedrivas och om hur den rättspsykiatriska verksamheten skulle organiseras. Lagen innehöll därutöver bestämmelser om när rättspsykiatriska undersökningar skulle genomföras och hur dessa undersökningar skulle gå till. Fram till och med lagens ikraftträdande hade det helt och hållet varit domstolens sak att avgöra om man behövde ha hjälp av läkare för att bedöma om en anklagad varit berövad förståndets bruk vid brottstillfället. Med de nya reglerna blev det obligatoriskt för domstolarna att istället begära rättspsykiatrisk undersökning innan man beslutade om internering av återfallsförbrytare eller dömde någon till mer än ett års straffarbete för mord eller mordbrand, undantaget de fall när eld hade anlagts i syfte att lura ett försäkringsbolag.⁴¹ Detsamma gällde för försök till dessa brott. Anledningen till att man valde att förövare av just sådana brott skulle genomgå en rättspsykiatrisk undersökning kom sig av att man presumerade att många av dessa led av någon form av psykisk störning.⁴² Den nya sinnessjuklagen föreskrev också att domstolen inte fick döma någon som tidigare hade lidit av sinnessjukdom, utan att inhämta en läkares utlåtande om vederbörandes sinnesbeskaffenhet vid brottstillfället. De nya bestämmelserna fick konsekvensen att domstolarnas möjlighet att själva avgöra när en rättspsykiatrisk undersökning skulle ske minskade samtidigt som antalet sådana undersökningar ökade kraftigt. En annan nyhet var att det rättspsykiatriska utlåtandet inte längre bara skulle innefatta en bedömning av sinnessjukdom vid brottstillfället. Undersökande läkare skulle dessutom ange den undersöktes behov av vård.⁴³

Vad gäller hur de rättspsykiatriska undersökningarna skulle gå till gjorde lagen åtskillnad mellan de som var häktade och de som inte var det. Häktad som skulle undersökas skulle föras till någon av fångvårdens sinnessjukavdelningar och undersökningen skulle utföras av läkare med erfarenhet av sinnessjukvård. Den häktade skulle sedan stanna kvar på sinnessjukavdelningen till dess att domen vunnit laga kraft. De som straffrifyklarades skulle hållas kvar på avdelningen tills man hade kunnat bereda plats på ett sinnessjukhus.⁴⁴

Den nya sinnessjuklagen medförde stora förändringar när det gällde genomförandet av de rättspsykiatriska undersökningarna, men även för

³⁹ Qvarsell, 1993, sid. 220f.

⁴⁰ Lidberg m fl, 2000, sid. 108.

⁴¹ Qvarsell, 1993, sid. 221f.

⁴² Lidberg, 1974, sid. 14.

⁴³ Qvarsell, 1993, sid. 222.

⁴⁴ Qvarsell, 1993, sid. 222.

behandlingen av de som straffriförklarades och de sinnessjuka fångarna. Det visade sig att det var svårt att genomföra de föreskrivna förändringarna. Antalet rättspsykiatriska undersökningar ökade kraftigt men det var fortfarande ett mycket litet antal läkare inom fångvården som uppfyllde kraven på psykiatrisk kompetens. Behovet av platser på fångvårdens sinnessjukavdelningar ökade i och med att de som undersöktes skulle stanna där tills domen vunnit laga kraft eller plats kunde beredas på hospital. De rättspsykiatriska undersökningarna tog också betydligt längre tid än de föreskrivna två månaderna och de straffriförklarade fick vänta så länge på plats på sinnessjukhus att man nödgades inrätta särskilda ”vänteanstalter” inom fångvården. Rättspsykiatrin fick med den nya sinnessjuklagen en ökad betydelse i och med att det i vissa fall blev obligatoriskt att genomföra rättspsykiatriska undersökningar och att det ställdes större krav på sinnessjukvården inom fångvården.⁴⁵ Detta var inte bara positivt, och under 1930- och 1940-talen utsattes psykiatrin, rättspsykiatrin, sinnessjukvården och vården av de straffria för en omfattande och intensiv kritik. Det hävdades i flertalet riksdagsmotioner att psykiatrin hade ett alldeles för stort, och obehörigt inflytande på rättsväsendet. Det riktades även kritik mot den ökning av antalet omhändertagna som skedde inom den psykiatriska vården.⁴⁶ Kritiken resulterade i en ökad misstro mot den psykiatriska vetenskapen och den praktiska sinnessjukvården.⁴⁷

2.9 1945 års ändringar i SL:s femte kapitel⁴⁸

På 1910-talet inleddes ett arbete med att förändra SL, och detta arbete kom att intensifieras under 1930-talet.⁴⁹ 1932 blev Karl Schlyter justitieminister i Per Albin Hanssons regering. Karl Schlyter var vid tillfället hovrättspresident och socialdemokratisk riksdagsman, och han blev bara kvar i regeringen i fyra år.⁵⁰ Det var under hans tid där som arbetet med att förändra SL:s tillräknelighetsbestämmelser inleddes på allvar. 1935 tillsatte han en grupp sakkunniga som skulle utarbeta ett förslag till nya formuleringar av 5 kap. 5 och 6 §§ SL. I april året därpå, 1936, presenterade de sakkunniga sitt förslag. Förslaget fick som enda följd att SL:s tillräknelighetsbestämmelser diskuterades flitigt de närmast följande åren. Förslaget fick alltså inte några omedelbara praktiska konsekvenser, utan hela ärendet hänsköts till den år 1938 tillsatta Strafflagberedningen för fortsatt utredning.⁵¹ Strafflagberedningens förslag⁵² gick i korthet ut på att straffrihet enbart skulle ådömas de som begått sin brottsliga gärning ”under

⁴⁵ Qvarsell, 1993, sid. 222f.

⁴⁶ Lidberg, 1974, sid. 14.

⁴⁷ Qvarsell, 1993, sid. 303.

⁴⁸ SFS 1945:464, Lag om ändring av 5 kap. strafflagen

⁴⁹ Qvarsell, 1993, sid. 304.

⁵⁰ Qvarsell, 1993, Sid. 308.

⁵¹ Qvarsell, 1993, sid. 316.

⁵² SOU 1942:59, Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.

inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet”⁵³ enligt 5 kap. 5 § SL. Dessutom föreslog man att 5 kap. 6 § SL, bestämmelsen om straffflintring för dem som ”saknade förståndets fulla bruk”, helt skulle utgå ur texten. Detta var första gången ett förslag innebar att det skulle krävas kausalsamband mellan sinnestillståndet och den brottsliga gärningen för att straffrifyörklaring skulle kunna ske. Förslaget behandlades, och kritiserades, under kommande remissbehandling och när frågan kom till departementet kom frågan att ta en annan vändning. I lagrådsremissen föreslogs att bestämmelserna i 5 kap. 5 och 6 §§ SL skulle ersättas av en enda bestämmelse. Lagrådet var dock mycket kritisk till det i lagrådsremissen framlagda förslaget, varför regeringen föreslog att bestämmelsen i 5 kap. 5 § SL skulle ha en annan lydelse än vad som föreslagits tidigare. När frågan skulle behandlas i utskotten gjordes förändringar ytterligare en gång. Lagutskottet, under ledning av Karl Schlyter, som för övrigt var ordförande i den ovan nämnda Strafflagberedningen, föreslog att man skulle ha kvar båda bestämmelserna i 5 kap. 5 och 6 §§ SL med följande lydelse:

5 kap. 5 § Ej må någon fällas till ansvar för gärning, som han begår under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämfästlld med sinnessjukdom.

Har någon utan eget vållande tillfälligt råkat i sådant tillstånd, att han är från sina sinnens bruk, må straff ej heller ådömas för gärning, som han i det tillståndet begår.

5 kap. 6 § Begår någon brottslig gärning under inflytande av annan själslig abnormitet än i 5 avses, må straffet, när särskilda skäl därtill föranleda, nedsättas under det lägsta straff, som för gärningen är stadgat.

Samma lag vare i fråga om brottslig gärning, som begås av någon, vilkens själsvksamhet utan hans eget vållande tillfälligt rubbats, ehuru han ej är strafflös enligt 5 §.

Riksdagen beslöt i enlighet med lagutskottets förslag. Lagändringarna genomfördes först år 1945 och innebar alltså bl a att jämfästlldhetsbegreppet och kravet på kausalsamband infördes i regleringen.⁵⁴

Jämfästlldhetsbegreppet omfattade svår psykopati, senila svaghetstillstånd, defektstillstånd efter hjärnskador av toxisk-traumatisk eller inflammatorisk art samt vissa svåra neurotiska tillstånd. Lagstiftarna själva framhöll att det var svårt dra en klar och tydlig skiljelinje mellan vilka tillstånd som borde jämfästllas med sinnessjukdom och de som inte borde räknas dit. Utgångspunkten var dock att de jämfästllda skulle förete en så djupgående abnormitet, att de tidvis balanserat på gränsen till psykos eller överskridit densamma. Den sociala försörjningsförmågan skulle därutöver ha upphävts helt eller skadats allvarligt.⁵⁵

⁵³ SOU 1942:59, sid. 7 och 40.

⁵⁴ SOU 1996:185, del II, sid. 275ff.

⁵⁵ Lidberg, 1974, sid. 15.

2.10 1962 års Brottsbalk⁵⁶ – tillräknelighetsläran tas bort från svensk lagstiftning

Strafflagberedningen återupptog och intensifierade sitt arbete 1944 under Karl Schlyters ordförandeskap. Strafflagberedningen fick i direktiv att göra en allmän översyn av det straffrättsliga reaktionssystemet i dess helhet och komma med ett förslag till en fullständig revidering av strafflagen. Strafflagberedningen presenterade sitt slutbetänkande⁵⁷ 1956, och däri föreslog man att straffriförklaringarna skulle avskaffas. Förslaget var starkt influerat av den positiva straffrättsskolan och man menade att tillräknelighetsläran hade spelat ut sin roll. Anhängare av den positiva straffrättsskolan hävdade att begrepp som ansvar och skuld var ålderdomliga, dessa hörde samman med den klassiska straffrättsskolans vedergällningsteorier. Alla människor var, oberoende av sin förmåga, skyldiga att följa lagen och alla människor var tillika socialt ansvariga för sina gärningar. Vidare skulle påföljdssystemet utformas på ett sådant sätt att samhället kunde skydda sig mot brott och förebygga brottslighet som ett socialt fenomen och påföljden skulle bestämmas med hänsyn till brottslingens behov av vård eller, för det fall att han bedömdes som farlig, samhällets behov av skydd mot honom.⁵⁸

De psykiskt störda lagöverträdarna skulle således, om vårdbehov förelåg, dömas till vård på sinnessjukhus eller till öppen psykiatrisk vård. Enligt Strafflagberedningen skulle individualpreventiva skäl vara avgörande för om en sådan vårdåtgärd kom till stånd. Härutöver föreslogs att de psykiskt störda inte skulle kunna dömas till fängelse och att det även i övrigt skulle råda inskränkningar i påföljdsvalet för dem.⁵⁹ Mot bakgrund av detta straffrättsliga, nydanande, tankesätt ville beredningen att den nya lagen skulle heta skyddslag istället för strafflag. Brottslingar skulle inte straffas, kriminalpolitiken hade som enda uppgift att tillse att skydda samhället mot de skador som brottsligheten förorsakade. Även detta förslag blev föremål för omfattande kritik och motståndet var så stort att den slutliga lagen fick namnet brottsbalk, inte skyddslag. Lagen fastställdes först vid 1962 års riksdag och lagen trädde ikraft 1965. Den fick karaktär av en kompromiss mellan de två kriminalpolitiska huvudprinciperna straff och vård. I propositionen till brottsbalk⁶⁰ godtog departementschefen det av Strafflagberedningen framlagda förslaget att avskaffa straffriförklaringarna och i stort sett dess förslag i övrigt beträffande de psykiskt störda lagöverträdarna. I brottsbalken infördes bl a följande bestämmelser:

31 kap. 3 § BrB Har någon, som begått brottslig gärning, i utlåtande över sinnesundersökning förklarats vara i behov av vård på sinnessjukhus, må rätten, om den

⁵⁶ SFS 1962:700.

⁵⁷ SOU 1956:55, Skyddslag: Strafflagberedningens slutbetänkande.

⁵⁸ SOU 2002:3, sid. 240.

⁵⁹ SOU 2002: 3, sid. 166. Se även SOU 1956:55, sid. 266 samt 460ff.

⁶⁰ Prop. 1962:10, Med förslag till brottsbalk.

finner sådant behov föreligga, förordna att han skall överlämnas till vård enligt sinnessjuklagen. Om gärningen icke begåtts under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, må dock sådant förordnande meddelas allenast såframt särskilda skäl äro därtill.

33 kap. 2 § 1 st. BrB För brott som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, må ej tillämpas annan påföljd än överlämnande till särskild vård, eller, i fall som angivas i andra stycket, böter eller skyddstillsyn.

Tillräknelighetsläran var därmed formellt avskaffad, även om den i realiteten kom att överflyttas till påföljdsledet genom fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB. Domstolen kunde förordna om en brottspåföljd, överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen, för de lagöverträdare som bedömdes som sinnessjuka, sinnesslöa eller som omfattades av jämställdhetsbegreppet och som var i behov av vård.⁶¹

Påföljderna för de psykiskt störda blev föremål för fortsatt översyn under 1970-talet under ledning av dåvarande Justitieombudsmannen Alfred Bexelius. År 1977 lade den s k Bexeliuskommittén fram sitt betänkande⁶² i vilket föreslogs att bestämmelserna avseende de psykiskt störda skulle revideras. Kommitténs förslag överlämnades för fortsatt beredning till Socialberedningen, som 1984 lade fram sitt slutbetänkande.⁶³ Socialberedningens utgångspunkt var att vanliga påföljdsregler skulle gälla de aktuella lagöverträdarna. Samtidigt menade man att man inte helt kunde undvara särskilda regler för psykiskt avvikande lagöverträdare. På grundval av sistnämnda betänkande och dess remissbehandling utarbetades inom Justitiedepartementet en promemoria med bl a en skiss till en ny reglering av behandlingen av de psykiskt störda lagöverträdarna. Promemorian behandlades vid en hearing år 1986 och den vidare beredningen av denna ledde fram till den proposition som låg till grund för 1991 års reform.⁶⁴

1996 lade Straffansvarsutredningen fram sitt slutbetänkande⁶⁵, där man föreslog att tillräknelighetsläran skulle återinföras i svensk lagstiftning och att den särskilda påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård skulle avskaffas. Sistnämnda modellförslag har legat till grund för Psykansvarskommitténs direktiv och arbete, som lade fram sitt slutbetänkande⁶⁶ år 2002. Återigen föreslås bl a att tillräknelighet skall bli ett krav för straffrättsligt ansvar.

⁶¹ SOU 2002:3, sid. 166. Se även prop. 1962:10, Del C, sid. 96f samt 519.

⁶² SOU 1977:23, Psykiskt störda lagöverträdare.

⁶³ SOU 1984:64, Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten.

⁶⁴ Prop. 1990/91:58, Om psykiatrisk tvångsvård m.m. Sistnämnda reform innebar att BrB fick sin nuvarande utformning och behandlas därför i de för arbetet relevanta delarna i nästkommande kapitel om gällande rätt.

⁶⁵ SOU 1996:185, Straffansvarets gränser.

⁶⁶ SOU 2002:3, Psykisk störning, brott och ansvar.

3 Gällande rätt

3.1 Inledning

Vad gäller den nuvarande lagstiftningen som på något sätt berör psykiskt störda lagöverträdare, är den otroligt omfattande och finns reglerad i många olika lagar och förordningar. I nedanstående kapitel kommer jag att presentera och redogöra för den lagstiftning som jag finner relevant för arbetet.

Inledningsvis kommer jag relativt kortfattat redogöra för de straffrättsliga bestämmelserna om fängelseförbudet och institutet fri från påföljd i 30 kap. 6 § BrB samt om påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård i 31 kap. 3 § BrB. Därefter kommer jag in på regleringen som berör det medicinska beslutsunderlaget och redogör utförligt för de för arbetet relevanta bestämmelserna i 1991 års lag om rättspsykiatrisk undersökning, LRU, och i 1991 års lag om personutredning i brottmål, LPU.

Avslutningsvis kommer jag i detta kapitel endast kortfattat presentera några för arbetet relevanta bestämmelser i RB, nämligen 4 kapitlets 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna, en bestämmelse som reglerar om domarjäv, samt 46 kapitlets 11 §, vilken reglerar om uppehåll i huvudförhandling. Det är genom sistnämnda bestämmelse som koncentrationsprincipen i brottmål kommer till uttryck. Ovan nämnda bestämmelser i RB är, ur processrättslig synvinkel, högtintressanta för mitt arbete, varför jag mer utförligt redogör för desamma i de kapitel där jag redogör för de processrättsliga frågor som kan uppstå i samband med rättspsykiatrisk undersökning.

Ovanstående innebär att det finns många bestämmelser i lagar och förordningar beträffande psykiskt störda lagöverträdare som jag inte berör överhuvudtaget, t ex bestämmelser om strafflindring, vårdlagstiftning, sekretessbestämmelser m.m.

Gällande reglering i BrB, LRU och LPU är ett resultat av 1991 års reform som började gälla från och med 1 januari 1992. Reformen innebär, bland mycket annat, att begreppet ”allvarlig psykisk störning” infördes i 30 kap. 6 § BrB, dvs i bestämmelsen som reglerar om fängelseförbudet samt institutet fri från påföljd. Reformen innebär vidare att begreppet sluten psykiatrisk vård avskaffades och ersattes med begreppen ”psykiatrisk tvångsvård” respektive ”rättspsykiatrisk vård”. Vidare så hade en undersökningsläkare, innan reformen, vid rättspsykiatrisk undersökning att ta ställning till om den tilltalade var ”frisk”, jämställd eller sinnessjuk, där bedömningarna jämställd och sinnessjuk vanligen medförde dom till sluten psykiatrisk vård. Efter reformen har undersökningsteamet istället att ta ställning till om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning, vilket är ett juridiskt

konstruerat begrepp. Den som bedöms lida av en allvarlig psykisk störning döms vanligtvis till rättspsykiatrisk vård.⁶⁷

3.2 Regleringen i BrB

3.2.1 Fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB

Bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB fick alltså sin nuvarande utformning efter 1991 års reform och började att gälla den 1 januari 1992. Bestämmelsen har följande lydelse:

30 kap. 6 § BrB Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.

Bestämmelsen innebär således att rätten inte kan döma en person till fängelse som begår ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Om rätten dessutom finner att annan påföljd inte heller bör ådömas den tilltalade, skall denne vara fri från påföljd.

Som jag skrev i introduktionen till ämnet, se 1.1, är den svenska rättsordningen i det här avseendet mycket ovanlig i det att den straffrättsliga särregleringen mot psykiskt störda lagöverträdare ligger i påföljdsdelen, och inte i ansvarsledet. Sverige, Grönland och de tre amerikanska staterna Idaho, Montana och Utah är de stater som har valt en rättsordning innebärande att man inte ställer krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar.⁶⁸

1991 års reform innebar bland mycket annat att begreppet ”sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom” i 30 kap. 6 § BrB avskaffades och ersattes med begreppet ”allvarlig psykisk störning” istället. De bakomliggande orsakerna till begreppsförändringen var i huvudsak att man ville undanröja den bristande överensstämmelsen mellan den dåvarande straffrättsliga regleringen och den allmänna vårdlagstiftningen samt att anpassa den straffrättsliga särregleringen till aktuell terminologi inom psykiatrin.⁶⁹

För att fängelseförbudet skall vara tillämpligt krävs att det föreligger ett orsakssamband mellan störningen och brottet. Departementschefen uttalar i motiven att bristerna i gärningsmannens psykiska status när denne begår brott ibland kan vara så allvarliga att fängelse inte bör ådömas. Vidare anføres att kravet på orsakssamband inte medför några större praktiska svårigheter. Om gärningsmannen var allvarligt psykiskt störd vid

⁶⁷ Lidberg m fl, 2000, sid. 148.

⁶⁸ SOU 2002:3, sid. 230f.

⁶⁹ SOU 2002:3, sid. 143.

gärningstillfället, torde det ofta vara uppenbart att brottet begåtts under påverkan av störningen. Man framhåller emellertid att kravet på orsakssamband inte kan anses uppfyllt, om den psykiska störningen inte kan antas ha haft ett avgörande inflytande på gärningsmannens handlingsätt.⁷⁰

3.2.1.1 Närmare om begreppet "allvarlig psykisk störning"

I förarbetena till 1991 års reform uttalas att begreppet allvarlig psykisk störning är avsett att ha en något snävare betydelse än begreppet psykisk sjukdom, vilket användes i den allmänna tvångsvårdslagstiftningen, men en något vidare innebörd än begreppet sinnessjukdom, vilket användes i brottsbalken.⁷¹

Vidare räknas ett antal tillstånd och situationer upp, vilka skall kunna hänföras till begreppet allvarlig psykisk störning. Man anför att i första hand bör tillstånd av psykotisk karaktär räknas dit, vilket innebär tillstånd med störd realitetsvärdering och med symptom av vanföreställningar, hallucinationer och förvirring. Därutöver kan en psykisk funktionsnedsättning av allvarlig art, demens, med störd realitetsvärdering och bristande förmåga till orientering i tillvaron uppkomma, varför detta också kan falla under begreppsramen. Likaså bör allvarliga depressioner med självmordstankar samt svårartade personlighetsstörningar, karaktärsstörningar, av exempelvis invalidiserande neuroser och personlighetsstörningar med impulsgenombrott av psykoskaraktär kunna hänföras dit. Detsamma gäller även för de psykosor, vilka kan uppkomma som en konsekvens av missbruk av alkohol respektive narkotika, exempelvis delirium tremens, alkoholhallucinos och klara demenstillstånd. Även vissa fall av svårartade abstinensstillstånd kan falla under begreppet allvarlig psykisk störning. Det anføres också att en psykisk funktionsnedsättning, vilken beror på åldrande, och som tar sig uttryck i så kallat åldersdement beteende kan vara så kraftig att begreppet allvarlig psykisk störning kan tillämpas. I undantagsfall kan begreppet även tillämpas för personer som på grund av hjärnskada fått ett betydande och bestående begåvningshandikapp, och för personer med barndompsykos.⁷² Justitiekammaren framhöll i sitt betänkande att den av propositionen gjorda uppräknningen över vilka tillstånd som bör falla in under begreppet allvarlig psykisk störning inte är avsedd att vara uttömmande.⁷³

I propositionen anføres vidare att en bedömning huruvida en psykisk störning är allvarlig eller inte måste ske både utifrån störningens art och dess grad. Vissa typer av psykiska störningar är allvarliga både till art som grad. Andra psykiska störningar, exempelvis schizofreni, är alltid att anse som allvarliga till sin art men behöver inte vara det till sin grad, utan kan ha ett ganska lindrigt förlopp. Ytterligare några psykiska störningar, exempelvis depressioner, är däremot inte alltid av allvarlig art, utan här är det

⁷⁰ Prop. 1990/91:58, sid 457ff.

⁷¹ Prop. 1990/91:58, sid. 453.

⁷² Prop. 1990/91:58, sid. 86f. och 453.

⁷³ Se bet. 1990/91:JuU34, sid. 28.

betydelsen av störningens grad som är avgörande för bedömningen. Domstolen har att, i varje enskilt fall, göra en sammanvägning av arten av störningen och de symptom och yttringar i övrigt som belyser graden av störningen. I samband med prövningen måste hänsyn tas till växlingar i tillståndet och risken för återfall om vården och behandlingen avbryts för tidigt. Man uppger vidare att en psykisk störning är av allvarlig art så länge påtaglig risk föreligger för att de psykiska symptomen återkommer om behandlingsinsatserna avbryts. Detta kan, i undantagsfall, innebära att den fortlöpande medicinska bedömningen resulterar i att vården sträcker sig över avsevärd tid, enligt departementschefen.⁷⁴

Socialstyrelsen har utfärdat allmänna råd rörande tillämpningen av LPT och LRV. Också här ges anvisningar beträffande tolkningen av begreppet allvarlig psykisk störning.⁷⁵

3.2.2 31 kap. 3 § BrB

3 § Lider den som har begått ett brott, för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter, av en allvarlig psykisk störning, får rätten överlämna honom till rättspsykiatrisk vård, om det med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård skall äga rum vid vården, om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att han återfaller i brottslighet, som är av allvarligt slag.

Om det med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård döma till annan påföljd, dock inte fängelse eller överlämnande till annan särskild vård. Lag (1991:1138).

Lider den som har begått ett brott av en allvarlig psykisk störning, och påföljden bedöms inte kunna stanna vid böter, får rätten således enligt 31 kap.

3 § 1 st. BrB överlämna den tilltalade till rättspsykiatrisk vård. Något orsakssamband mellan den psykiska störningen och den gärning som begåtts uppställs inte.

Har brottet begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten enligt andra stycket samma lagrum besluta att särskild utskrivningsprövning enligt LRV skall äga rum vid vården. Förutsättningen är att det till följd av den psykiska störningen finns risk för att den tilltalade återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag. Här krävs alltså att det föreligger ett orsakssamband mellan den psykiska störningen och brottet. Särskild utskrivningsprövning innebär bl a att länsrätten beslutar om utskrivning.⁷⁶

⁷⁴ Se prop. 1990/91:58, sid. 87.

⁷⁵ Se Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård (SOSFS 2000:12).

⁷⁶ SOU 2002:3, sid. 144.

3.3 Regleringen som rör det medicinska beslutsunderlaget

3.3.1 Krav på medicinsk utredning

När en psykiskt störd person har begått en brottslig gärning, är det av största vikt att rätten, för att korrekt kunna tillämpa de särskilda straffrättsliga bestämmelser som gäller för sådana lagöverträdare, har tillfredsställande medicinskt utredningsunderlag om den tilltalades psykiska tillstånd i de avseenden som har betydelse för bedömningen. Rätten har möjlighet att besluta att den tilltalade skall genomgå en stor sinnesundersökning, rättspsykiatrisk undersökning, enligt LRU. Rätten har att ta ställning till om det istället räcker att den tilltalade genomgår en liten sinnesundersökning, en § 7-undersökning, enligt 7 § LPU. Rättens beslut skall grunda sig på vad det bakomliggande syftet med undersökningen är. Undersökningen skall i den mån det är möjligt innebära minsta möjliga intrång i den personliga integriteten för den som genomgår undersökningen, varför det är viktigt att rätten har denna försiktighetsaspekt i åtanke när man beslutar om vilken undersökning som den tilltalade skall genomgå.

3.3.2 1991 års lag om rättspsykiatrisk undersökning⁷⁷

Som jag skrev i inledningen i detta kapitel, se 3.1, fick 1991 års lag om rättspsykiatrisk undersökning, LRU, fick sin nuvarande utformning efter 1991 års reform, och lagen började att gälla den 1 januari 1992. Den ersatte då 1966 års lag med samma namn. Det är numera den lagen som primärt styr verksamheten för de rättspsykiatriska undersökningarna. I 1-4 §§ LRU återfinns bestämmelser som reglerar om beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Därefter regleras i 5-11 §§ LRU om utförandet av sådan undersökning, varpå lagen avslutas med övriga bestämmelser i 12-17 §§.

De för mitt arbete relevanta processrättsliga spörsmål som kan uppstå i samband med rättspsykiatrisk undersökning har uteslutande att göra med de situationer när rätten fattar beslut att en misstänkt skall genomgå sådan undersökning. Därför kommer jag, i nedanstående framställning, utförligt att redogöra för 1-4 §§ LRU. I övrigt berör jag några av lagens övriga bestämmelser ytterst kortfattat.

3.3.2.1 Beslut om rättspsykiatrisk undersökning

Vad gäller de bestämmelser som reglerar om förutsättningarna för rätten att fatta beslut om rättspsykiatrisk undersökning, återfinns de, som jag skrev ovan, i 1-4 §§ LRU. Nedan redogörs utförligt för dessa bestämmelser och förarbetena därtill.

⁷⁷ SFS 1991:1137

3.3.2.1.1 Syfte och ändamål med rättspsykiatrisk undersökning

Bestämmelser som reglerar om beslut om, och utförande av, rättspsykiatrisk undersökning regleras således numera i 1991 års lag om rättspsykiatrisk undersökning, vilken ersatte 1966 års lag med samma namn. Lagens 1 § tar sikte på syftet och ändamålet med rättspsykiatrisk undersökning, och har följande lydelse:

- 1 § I brottmål får rätten besluta om rättspsykiatrisk undersökning i syfte att kunna bedöma
1. om det finns medicinska förutsättningar att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § brottbalken, eller
 2. om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning.

Ändamålet med undersökningen skall anges i rättsens beslut. Avser beslutet en undersökning enligt första stycket punkt 1 skall av beslutet framgå om undersökningen skall omfatta förutsättningarna för vård med särskild utskrivningsprövning.

Bestämmelsen reglerar således om syftet och ändamålet med en rättspsykiatrisk undersökning. Rätten har, enligt bestämmelsen, att ta ställning till vilka frågor man vill ha besvarade genom undersökningen. I propositionen till 1991 års lag, prop. 1990/91:58, anförs att en rättspsykiatrisk undersökning som utförs i ett brottmål i och för sig ger det bästa underlaget för att rätten korrekt skall kunna tillämpa de särskilda lagbestämmelser som gäller för psykiskt störda lagöverträdare, men att det ändå är väsentligt att en sådan undersökning, ur rättssäkerhetssynpunkt, genomförs enbart när det är helt nödvändigt. Detta skall ses mot bakgrund av den hänsyn till intrånget i den misstänktes personliga integritet och de olägenheter i övrigt som en sådan undersökning medför för denne. Vidare framhålls att det därutöver finns ett rent ekonomiskt intresse att hushålla med resurserna för den rättspsykiatriska undersökningsverksamheten och att använda sig av denna form av undersökning restriktivt. En rättspsykiatrisk undersökning bör få utföras i ett visst fall bara om syftet är att ge svar på frågan om den aktuella straffrättsliga särregleringen är tillämplig och frågeställningen borde dessutom enbart avse de regler för vilkas tillämpning det krävs en sådan kvalificerad medicinsk utredning som en rättspsykiatrisk undersökning innebär. I alla andra fall bör domstolen inhämta det underlag som krävs för sina bedömningar på annat sätt.⁷⁸

Departementschefen gör, i propositionen, en uppräkningslista av de fall när domstolen, enligt hennes mening, borde ha tillgång till sådan kvalificerad medicinskt utlåtande, som baseras på genomförd rättspsykiatrisk undersökning. De uppräknade fallen är de som sedan kom att tas in i 1 § LRU, dels när rätten har att ta ställning till om det finns möjlighet att tillämpa reglerna om rättspsykiatrisk vård som brottspåföljd, och dels om bestämmelsen om fängelseförbudet alternativt institutet fri från påföljd enligt 30 kap. 6 § BrB kan tillämpas. I dessa fall framhålls att det är nödvändigt att det finns ett tillförlitligt medicinskt underlag på grund av att det i dessa fall är av betydelse huruvida den misstänkte lider av allvarlig

⁷⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 500f.

psykisk störning och om det med hänsyn till dennes psykiska tillstånd och förhållanden i övrigt är påkallat att han eller hon är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Vad gäller rättspsykiatrisk vård som är förenad med särskild utskrivningsprövning, uttalas att det dessutom är av betydelse huruvida gärningen begåtts under påverkan av en allvarlig störning och om det till följd av den psykiska störningen finns risk för att den misstänkte återfaller i brottslighet, som är av allvarligt slag.⁷⁹

Härefter konstaterar departementschefen att det av henne framlagda förslaget innebär att domstolen, precis som enligt 1966 års lag om rättspsykiatrisk undersökning, kan utnyttja rättspsykiatrisk undersökning för att få fram underlag för domstolens ställningstagande i ansvarsfrågan. En bedömning av huruvida den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning kan nämligen, enligt hennes mening, ge sådant underlag. Undantaget ovan uppräknade fall bör en rättspsykiatrisk undersökning inte få utföras för andra ändamål än de nu nämnda. Om syftet med undersökningen är att avgöra huruvida det vid bedömningen av brottets straffvärde föreligger t ex förmildrande omständigheter med hänsyn till dennes psykiska tillstånd, bör domstolen inte få besluta om rättspsykiatrisk undersökning. Domstolen bör inte heller kunna besluta om en sådan undersökning för att ge en allmän ledning för domstolens påföljdsval beträffande en lagöverträdare som kan antas lida av någon form av psykisk störning. Det framhålls att ett sådant behov istället bör kunna tillgodoses genom att domstolen inhämtar ett § 7-intyg.⁸⁰

Av 1 § 2 st första meningen framgår att ändamålet med en rättspsykiatrisk undersökning skall framgå av rättens beslut. Bestämmelsen har ansetts motiverad med hänsyn till betydelsen av att det för läkare och övrig personal som deltar i arbetet skall stå klart vilken eller vilka frågor som domstolen önskar få besvarade. 1 § 2 st andra meningen innebär att domstolen, då beslutet avser förutsättningarna för att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård, skall ange om undersökningen skall omfatta förutsättningarna för att förena sådan vård med särskild utskrivningsprövning.⁸¹

Om en tilltalad står åtalad för ett brott får domstolen förordna om rättspsykiatrisk undersökning givet vissa förutsättningar. Dessa är angivna i lagens 2 § och har följande lydelse:

2 § Beslut om rättspsykiatrisk undersökning får bara meddelas, om den misstänkte har erkänt gärningen eller övertygande bevisning har förebragts om att han har begått den.

⁷⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 501f.

⁸⁰ Prop. 1990/91:58, sid. 502f. De av justitieministern framförda argumenten om rättspsykiatrisk undersökning finns, med snarlikt innehåll, även i propositionen till 1964 års lag om personundersökning i brottmål och i propositionen till 1966 års lag om rättspsykiatrisk undersökning, se prop. 1964:90 sid. 70 samt 1966:60, sid. 11.

⁸¹ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 209f.

Sådant beslut får dock inte meddelas, om påföljden för brottet bedöms kunna stanna vid böter.

Beslut om en rättspsykiatrisk undersökning skall meddelas så snart som möjligt.

3.3.2.1.2 Frågan om övertygande bevisning

Rätten får, enligt 2 § 1 st. första meningen, bara besluta om rättspsykiatrisk undersökning om den misstänkte har erkänt eller det finns övertygande bevisning om att denne har begått gärningen. Med gärningen skall härvidlag enbart förstås gärningen vad avser de objektiva rekvisiten. Rätten skall således kunna konstatera att övertygande bevisning har lagts fram för att den tilltalade rent faktiskt har utfört den handling som anges i åtalet. Det förutsätts däremot inte att rätten har tagit ställning till vilket uppsåt eller vilken oaktsamhet den tilltalade har haft. Ansvarsfrågan har emellertid betydelse både för bedömningen av om åtalet överhuvudtaget är styrkt, men även för hur den ifrågavarande gärningen skall rubriceras. Det har därför, i olika sammanhang, kommenterats att detta kan vara en uppgift för undersökningen att klarlägga.⁸²

3.3.2.1.3 Bötesbrott

Ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning får vidare, enligt 2 § 1 st. andra meningen, enbart meddelas förutsatt att den tilltalade står åtalad för brott, för vilket påföljden inte kan stannas vid böter. I propositionen uttalar departementschefen att ett bötesstraff inte kan anses motivera ett sådant ingrepp och sådan olägenhet som en rättspsykiatrisk undersökning innebär.⁸³ Enligt 2 § 2 st. skall rätten meddela ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning så snart som möjligt. Denna föreskrift överensstämmer med 4 § 1 st i den tidigare lagen om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål. Både åklagare och försvarare i ett mål har ett ansvar för att domstolens prövning i frågan kan komma till stånd så snart som möjligt. Enligt 10 § 2 st. förundersökningskungörelsen⁸⁴ är förundersökningsledaren skyldig att göra en framställning om rättspsykiatrisk undersökning hos rätten, om han finner att den misstänkte bör genomgå en sådan undersökning och att ett beslut om sådan undersökning, för att undvika tidsutdräkt, bör fattas redan under förundersökningen. Den lokala kriminalvårdsmyndigheten skall, om den under personutredningen finner anledning att anta att den misstänkte lider av psykisk störning, genast underrätta rätten om det. Förutsättningen för detta är att rätten inte redan har beslutat om § 7-undersökning eller rättspsykiatrisk undersökning. Om åklagaren har begärt yttrandet, skall istället åklagaren underrättas.⁸⁵

⁸² Prop. 1990/91:58, sid. 505. Se även SOU 2002:3, sid. 150, SOU 2000:70, sid. 34 samt Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 211 m fl.

⁸³ Prop. 1990/91:58, sid. 505.

⁸⁴ SFS 1947:948

⁸⁵ 4 § förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

3.3.2.1.4 Rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning

I lagens 3 och 4 §§ regleras om förutsättningarna för att få överlämna någon till rättspsykiatrisk vård. I 3 § LRU regleras om förutsättningarna att få överlämna någon till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning, medan den 4 § LRU tar sikte på sådan vård utan särskild utskrivningsprövning.

Innan jag går in på dessa bestämmelser närmare, vill jag här bara kort redogöra för vad särskild utskrivningsprövning är för något. Genom 1991 års reform tillskapades förfarandet med särskild utskrivningsprövning. Domstolen kan, i samband med dom på överlämnande till rättspsykiatrisk vård, besluta att denna skall vara förenad med särskild utskrivningsprövning, vilken innebär att frågan om utevistelser (s k frigång), permissioner eller utskrivning prövas genom ett särskilt förfarande. Det är sedan länsrätten som prövar sådana frågor enligt 10, 10 a respektive 16 §§§§ LRV. Domstolen skall, när den fattar sitt beslut, beakta samhällsskyddsaspekten. Det länsrätten gör, i sin prövning, är i praktiken en farlighetsbedömning. Motsvarande reglering saknas i LPT, enligt sistnämnda bestämmelser är det nämligen ansvarig läkare som beslutar om frigång, permission och utskrivningar. Vid prövningen i länsrätten kan åklagaren höras, och denne har möjlighet att överklaga beslut om friförmåner.⁸⁶

Härmed fortsätter jag då med 3 § LRU, vilken reglerar om överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Bestämmelsen har följande lydelse:

3 § Rätten får inte bestämma att någon skall överlämnas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning utan att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet. Rättspsykiatrisk undersökning behövs dock inte, om den misstänkte redan genomgår rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning och rätten har inhämtat utlåtande i de avseenden som anges i 1 § från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården.

Av 3 § 1 st. LRU framgår att rätten inte får bestämma att någon skall överlämnas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning utan att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet, undantaget att den misstänkte redan genomgår sådan vård och rätten redan har inhämtat ett utlåtande enligt 1 § från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården. För att rätten skall kunna döma till överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning krävs bl a att det har gjorts en bedömning huruvida den tilltalade har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det krävs därutöver även en bedömning om det föreligger en risk att gärningsmannen, till följd av störningen vid domstillfället, återfaller i brott av allvarligt slag. Däremot krävs det inte att brottet i sig är av allvarligt slag, och inte heller krävs det att det befarade återfallet avser samma slags brottslighet.⁸⁷

⁸⁶ SOU 1996:185, del I, sid. 507f.

⁸⁷ SOU 2000:70, sid. 52.

I propositionen uttalas att för att tillförsäkra domstolen tillräckligt medicinskt underlag för prövningen i dessa frågor krävs att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet. Anledningen till att en rättspsykiatrisk undersökning inte behövs för personer som redan genomgår rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning är att sådana personer redan är kontinuerligt föremål för bedömningar av det aktuella slaget. Dessutom har det, för dessa personer, redan gjorts en rättspsykiatrisk undersökning, vilken domstolen kan få tillgång till. Vad gäller misstänkt person som redan genomgår rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning, är det tillräckligt att rätten har tillgång till ett utlåtande om den misstänktes psykiska status.⁸⁸

Ibland kan det dock vara vanskligt för domstolen att bedöma huruvida det krävs att en rättspsykiatrisk undersökning görs i målet. I propositionen uttalar departementschefen att det enligt tidigare praxis var vanligt att domstolen inhämtade ett § 7-intyg från en psykiater istället för att från början besluta om en rättspsykiatrisk undersökning, när det fanns anledning att anta att den misstänkte led av en psykisk störning. Detta intyg gav sedan domstolen underlag för att bedöma huruvida en rättspsykiatrisk undersökning behövdes eller inte. På så sätt kunde domstolarna förhindra att rättspsykiatriska undersökningar utfördes i andra fall än då det fanns tillräckliga skäl till det. Tanken är att tillämpningen, även efter 1991 års reform, skall fortsätta på samma sätt. I och med införandet av 4 §, se nedan, är dock en skillnad mot tidigare lagstiftning, att det efter reformen är tillräckligt medicinskt underlag med ett § 7-intyg för att rätten skall kunna överlämna en lagöverträdare till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Departementschefen framhåller återigen vikten av att rätten gör en korrekt bedömning när man skall besluta om vilken typ av undersökning som den misstänkte skall genomgå. Även om det ibland kan finnas anledning att först inhämta ett § 7-intyg, bör en domstol ändå, när det finns skäl till det, besluta om rättspsykiatrisk undersökning utan att först ha inhämtat annan medicinsk utredning i målet. Detta skall ses mot bakgrund av att i största möjliga mån försöka undvika en fördröjning av målets handläggning. Det är än mer angeläget att domstolen gör en korrekt bedömning i de fall när den misstänkte sitter häktad.⁸⁹

3.3.2.1.5 Rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning

4 § LRU reglerar vidare om överlämnande till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning, och bestämmelsen har följande lydelse:

4 § Rätten får överlämna någon till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning under förutsättning att det i målet har gjorts en rättspsykiatrisk undersökning eller har inhämtats ett läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i

⁸⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 506f.

⁸⁹ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 213.

brottmål, m.m., som omfattar de medicinska förutsättningarna för att döma till sådan påföljd.

Om den misstänkte vårdas enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård eller lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård, behöver rätten dock endast inhämta utlåtande om de medicinska förutsättningarna från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården.

Enligt bestämmelsen är en förutsättning för att domstolen skall få bestämma att någon skall överlämnas till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning att det i målet har gjorts en rättspsykiatrisk undersökning eller har inhämtats ett s k § 7-intyg som omfattar de medicinska förutsättningarna för att döma till sådan påföljd. Om den misstänkte vårdas enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, LPT eller lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård, LRV, behöver rätten dock endast inhämta utlåtande om de medicinska förutsättningarna från den chefsöverläkare som är ansvarig för vården.⁹⁰

Departementschefen uttalar i propositionen att det är väsentligt att domstolen har tillgång till en kvalificerad psykiatrisk bedömning för att kunna bestämma påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård. Det framhålls att bestämmelserna i LRV i väsentliga avseenden överensstämmer med bestämmelserna i LPT. Det är därför, enligt departementschefen, inte motiverat att det råder någon större skillnad i fråga om kravet på det medicinska beslutsunderlaget för att tillämpa de olika formerna av tvångsvård; psykiatrisk tvångsvård alternativt rättspsykiatrisk vård. Vård enligt LPT kräver att ett vårdintyg har utfärdats av en läkare och att därefter chefsöverläkaren vid den aktuella vårdinrättningen undersökt patienten. En domstolsprövning av förutsättningarna för sådan vård krävs bara när det blir fråga om längre vårdtider. Vad gäller rättspsykiatrisk vård sker en domstolsprövning av vårdförutsättningarna redan från början. Med hänsyn härtill framhåller departementschefen att det som medicinsk utredning för att sådan vård skall kunna ges bör vara tillräckligt att en rättspsykiater eller någon annan läkare med likvärdig kompetens på området funnit att de medicinska förutsättningarna för vården är uppfyllda. Med de medicinska förutsättningarna i det här fallet menas att den undersökte personen lider av en allvarlig psykisk störning och att det med hänsyn till dennes psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk tvångsvård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång.⁹¹

Departementschefen framhåller att ett medicinskt underlag av ovan angivna slag borde kunna komma till stånd genom att domstolen inhämtar ett s k § 7-intyg, som innehåller uttalande från en läkare med de kvalifikationer som krävs, om huruvida de medicinska förutsättningarna för rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning är uppfyllda. Av ovan framförda skäl menar departementschefen att domstolen, efter 1991 års reform, borde få överlämna en lagöverträdare till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning, om det i målet har inhämtats ett § 7-intyg av det

⁹⁰ SOU 2002:3, sid. 149.

⁹¹ Prop. 1990/91:58, sid. 525f.

aktuella slaget. Denna av departementschefen föreslagna förändringen intogs också i bestämmelsen. Precis som departementschefen anförde i anslutning till 3 § LRU, poängteras även i anslutning till 4 § att det i vissa fall bör vara möjligt för domstolen att föranstalta om rättspsykiatrisk undersökning innan den beslutar i frågan om den misstänkte skall överlämnas till rättspsykiatrisk vård eller inte. Den läkare som har utfärdat § 7-intyget kan exempelvis ha funnit det tveksamt om det föreligger förutsättningar för rättspsykiatrisk vård. Därför bör denne, precis som före 1991 års reform, uttala sig i frågan huruvida det finns skäl för rättspsykiatrisk undersökning eller inte. I ett sådant fall kan det finnas anledning för domstolen att inhämta ett utlåtande av Socialstyrelsen över intyget. Vad gäller domstolens möjligheter att i övrigt tillämpa den straffrättsliga särregleringen beträffande psykiskt störda lagöverträdare, framhålls att det mot bakgrund av sådant syfte torde vara tillräckligt med ett § 7-intyg eller annan liknande medicinsk utredning. En rättspsykiatrisk undersökning är, enligt departementschefen, en alltför ingripande undersökning i sådana fall.⁹²

3.3.2.2 Utförandet av undersökningen

I 5-11 §§ LRU återfinns bestämmelser som reglerar om själva utförandet av rättspsykiatrisk undersökning. Som jag skrev i inledningen till detta kapitel, 3.1, kommer jag att beröra dessa bestämmelser och lagens övriga bestämmelser i 12-17 §§, ytterst kortfattat.

I 5 § LRU regleras att rättspsykiatriska undersökningar kan utföras både vid inrättningar inom hälso- och sjukvården, men också vid särskilda undersökningsenheter. I 12 § förordningen (1991:1413) om rättspsykiatrisk undersökning har Rättsmedicinalverket bemyndigats att meddela närmare föreskrifter om upptagningsområden för undersökningsenheterna och utförandet av rättspsykiatriska undersökningar.⁹³

6 § LRU innehåller olika föreskrifter som tar sikte på att det rättspsykiatriska förfarandet skall genomföras så snabbt som möjligt. Bestämmelsen har följande lydelse:

6 § En rättspsykiatrisk undersökning skall utföras med största möjliga skyndsamhet. Den skall anpassas efter domstolens syfte med undersökningen och övriga omständigheter i det enskilda fallet.

Ett utlåtande beträffande undersökningen skall utan dröjsmål ges in till rätten sedan undersökningsarbetet har avslutats. Utlåtandet ges in inom fyra veckor, om den misstänkte är häktad, och annars inom sex veckor från det att beslutet om undersökning kom in till undersökningsenheten. Rätten får medge anstånd, om det finns synnerliga skäl.

Av bestämmelsens första stycke första mening framgår att en rättspsykiatrisk undersökning skall utföras med största möjliga skyndsamhet. Undersökningsarbetet skall således påbörjas så snart det överhuvudtaget är praktiskt möjligt. Avsikten med bestämmelsen i första

⁹² Prop. 1990/91:58, sid. 526f.

⁹³ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 216.

stycket andra meningen är att klart slå fast att en rättspsykiatrisk undersökning inte skall drivas längre eller avse andra frågor än som behövs för att tillgodose domstolens behov av medicinsk utredning. Detta behov kommer till uttryck genom det av domstolen angivna syftet med undersökningen, 1 § LRU.⁹⁴

Avsikten med regeln i andra stycket första meningen är att markera att någon onödig tidsutdräkt inte får ske i något led i det rättspsykiatriska förfarandet. I andra styckets andra mening anges den maximitid, fyra respektive sex veckor från det att beslutet om undersökning kom in till undersökningsenheten, som gäller för förfarandet vid sistnämnda enhet.⁹⁵ Det stora flertalet av dem som genomgår en rättspsykiatrisk undersökning är häktade, och de bor och vårdas på den rättspsykiatriska avdelningen under tiden för undersökningen. Denna tid får alltså högst uppgå till fyra veckor. Undersökningen av dem som är på fri fot skall vidare utföras inom sex veckor. I undersökningsarbetet deltar läkare (rättspsykiater), psykolog och kurator samt vårdpersonal.⁹⁶

Bestämmelsen i andra stycket tredje meningen innebär att frågan om anstånd med att avge utlåtande över undersökningen i fortsättningen skall prövas av domstolen. Det ankommer således på huvudmannen för vederbörande undersökningsenhet att vid behov hos domstolen göra en framställning i saken, vilket i praktiken borde innebära ansvarig chefsöverläkare eller motsvarande. Avsikten är hur som helst att det skall ske en restriktiv bedömning av skälen för anstånd.⁹⁷

7 § LRU reglerar att läkare vid undersökningsenheten, eller annan läkare som huvudmannen för sådan enhet utser, skall avge utlåtandet beträffande den rättspsykiatriska undersökningen. Vidare regleras att sådant utlåtande skall innehålla uttalanden i de frågor som anges i beslutet samt de omständigheter som dessa uttalanden grundar sig på. Slutligen regleras i bestämmelsen att regeringen eller socialstyrelsen (efter regeringens bemyndigande) meddelar de föreskrifter om kompetenskrav för läkare som får avge ovan nämnda uttalanden.⁹⁸

8 § LRU reglerar att den som är häktad, och som skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning, utan dröjsmål och senast inom sju dagar från det att beslutet om undersökning kom till undersökningsenheten, föras över till denna. Vidare regleras att när den rättspsykiatriska undersökningen har avslutats, skall den misstänkte, om han är i behov av psykiatrisk tvångsvård eller annan vård som inte kan ges på häktet, föras över till enhet inom sjuk- och hälsovården. I annat fall skall han föras över till häktet. Bestämmelsens andra stycke reglerar att om det finns särskilda skäl, får en rättspsykiatrisk

⁹⁴ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 217.

⁹⁵ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 217.

⁹⁶ SOU 2002:3, sid. 150.

⁹⁷ Grönwall och Holgersson, 2001, sid. 217.

⁹⁸ 7 § LRU.

undersökning beträffande den som är häktad utföras i häktet. Beslut om detta fattas av kriminalvårdsstyrelsen. I bestämmelsens tredje stycke återfinns en hänvisning till bestämmelser i lagen (1976:371) om behandlingen av häktade och anhållna m fl och i lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård avseende behandlingen av den som är häktad och som genomgår rättspsykiatrisk undersökning.⁹⁹

9 § LRU reglerar att rättspsykiatrisk undersökning av den som inte är häktad skall äga rum på tid och plats som bestäms av den läkare som skall avge utlåtandet över undersökningen. Vidare regleras att undersökningen skall bedrivas, såvitt är möjligt, så att den misstänkte inte hindras i sin förvärvsverksamhet eller utsätts för annan olägenhet.¹⁰⁰

I 10 § LRU regleras att om en misstänkt, som inte är häktad eller annars berövad friheten, underlåter att inställa sig till en rättspsykiatrisk undersökning eller om det finns något annat skäl att anta att han inte frivilligt kommer att medverka till undersökningen, får rätten besluta att han skall tas in på undersökningsenheten. I beslutet skall bestämmas den längsta tid, max två veckor, under vilken den misstänkte får hållas kvar på enheten. Om undersökningen inte kan avslutas inom den bestämda tiden, får rätten besluta att den misstänkte får hållas kvar ytterligare högst två veckor. I bestämmelsens andra stycke regleras att framställning om intagning skall göras av undersökningsläkaren, och att den misstänkte skall ges tillfälle att yttra sig över framställningen.¹⁰¹

11 § LRU reglerar att den som är intagen med stöd av 10 § samma lag kan ges vård enligt bestämmelserna i LRV. Beträffande intagen som inte genomgår rättspsykiatrisk vård tillämpas bestämmelserna i 18-24 §§ LPT.¹⁰²

3.3.2.3 Övriga bestämmelser

Vad gäller övriga bestämmelser i LRU, återfinns dessa i 12-17 §§. Även dessa kommer jag att beröra ytterst kortfattat.

I 12 § LRU regleras att rätten får inhämta yttrande av socialstyrelsen över sådan utredning som avses i 3 eller 4 §, alltså medicinsk utredning som baseras på rättspsykiatrisk undersökning alternativt § 7-undersökning. Bestämmelsens andra stycke reglerar att om det behövs, skall socialstyrelsen komplettera sådan medicinsk utredning. Vidare regleras att om en rättspsykiatrisk undersökning skall kompletteras, gäller i tillämpliga delar vad som sägs i 5 §, 6 § första stycket och 8-11 §§ om en sådan undersökning. Socialstyrelsen får vidare uppdra åt en viss läkare att utföra kompletteringen.¹⁰³

⁹⁹ 8 § LRU.

¹⁰⁰ 9 § LRU.

¹⁰¹ 10 § LRU.

¹⁰² 11 § LRU.

¹⁰³ 12 § LRU.

13 § LRU reglerar att om den misstänkte är på fri fot, skall polismyndigheten, på begäran av den läkare som skall avge utlåtande beträffande den rättspsykiatriska undersökningen, lämna biträde för att inställa den misstänkte till undersökningen.¹⁰⁴

I 14 § LRU regleras vad som gäller beträffande sekretess i samband med rättspsykiatrisk undersökning. Av bestämmelsen framgår att en verksamhet, där sekretess gäller enligt 7 kap. 1 § eller 4 § första och tredje styckena sekretesslagen (1980:100), utan hinder av sekretessen skall lämna ut sådana uppgifter om den misstänkte som behövs för en rättspsykiatrisk undersökning. Detsamma gäller för uppgifter om den misstänkte som behövs för ett läkarutlåtande som anges i 4 § andra stycket liksom för ett yttrande av socialstyrelsen över ett sådant utlåtande eller sådant läkarintyg som anges i 4 § första stycket.¹⁰⁵

I 14 a § regleras att bestämmelser om skyldighet att anmäla till socialnämnden att ett barn kan behöva nämndens skydd finns i 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453).¹⁰⁶

15 § LRU reglerar att beslut av rätten enligt 10 § får överklagas särskilt. Av bestämmelsens andra stycke framgår att beslut som rätten har meddelat med stöd av LRU gäller omedelbart. Beträffande beslut enligt 10 § gäller detta dock endast om beslutet avser förordnande om fortsatt kvarhållande för undersökning.¹⁰⁷

I 16 § LRU regleras att kriminalvårdsstyrelsens beslut enligt 8 § andra stycket får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol. Enligt andra stycket krävs dock prövningstillstånd vid överklagande till kammarrätten.¹⁰⁸

17 § LRU reglerar slutligen att tillsyn över efterlevnaden av denna lag och de föreskrifter som meddelas med stöd av lagen utövas av socialstyrelsen.¹⁰⁹

3.3.3 1991 års lag om personutredning i brottmål, m. m.¹¹⁰

De första bestämmelserna om utredning i brottmål av den misstänktes personliga förhållanden fanns i lagen den 28 juni 1918 om villkorlig straffdom. Bestämmelserna innebar att domstolen, genom en särskild förundersökning, skulle ta reda på om de nödvändiga förutsättningarna för villkorlig dom kunde anses föreligga, innan man kunde meddela sådan dom. Ändamålet med undersökningen var att förebygga, att domstolen utan att djupare tränga in i det särskilda fallet skulle låta sig ledas av enstaka omständigheter av ömmande art på ytan och på grund av dem oriktigt anta

¹⁰⁴ 13 § LRU.

¹⁰⁵ 14 § LRU.

¹⁰⁶ 14 a § LRU.

¹⁰⁷ 15 § LRU.

¹⁰⁸ 16 § LRU.

¹⁰⁹ 17 § LRU.

¹¹⁰ SFS 1991:2041

att ett sådant undantagsfall förelåg, att villkorlig dom borde meddelas. Uppfattningen om vilket ändamål personundersökningen borde tjäna har sedermera förändrats och undersökningarna har fått betydelse i flera hänseenden i samband med ändringar i det straffrättsliga påföljdssystemet.¹¹¹

År 1939 tillkom en särskild lag med detaljerade anvisningar rörande personundersökning i brottmål. I lagens 4 § stadgades att de som utförde personundersökningen skulle föranstalta om läkarundersökning för bedömning av den tilltalades psykiska tillstånd, om så bedömdes erforderligt. Häktade skulle undersökas av läkare vid fängelse, andra av annan läkare, och helst en psykiater. Samtidigt fanns möjlighet för domstolen att på egen hand besluta om sådan ”liten sinnesundersökning”. Undersökningen beräknades ta två-tre timmar i anspråk, och det framhölls att det för domstolen var värdefullt om läkaren inte enbart tog ställning till av om psykisk störning förelåg, utan det var även önskvärt och lämpligt om man försökte ställa en kriminalpsykologisk diagnos. Vidare framhölls lämpligheten i att inhämta ett dylikt intyg innan rätten förordnade om fullständig psykiatrisk undersökning.¹¹²

År 1964 tillkom lag (1964:542) om personundersökning i brottmål, vilken kom att gälla fram till och med 1991, då den upphörde i och med att det årets lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. trädde ikraft. 1964 års lag kom till mot bakgrund av dåvarande brottsbalkens påföljdssystem, vilket kännetecknades av att behandlingsformerna utökades och att domstolarna lämnades större frihet än tidigare vid valet mellan olika åtgärder. Departementschefen uttalade i förarbetena till lagen att den utvidgning av personundersökningarnas användningsområde och den ökade betydelsen i övrigt av undersökningarna som utvecklingen fört med sig hade lett till att behov av en översyn av lagstiftningen om personundersökning återigen gjort sig gällande. Man menade att en personundersökning bäst lämnade sådant material som sedan skulle ligga till grund för bedömandet av de, ur individualpreventiv synpunkt, lämpligaste åtgärderna mot den tilltalade. Personundersökning skulle således tjäna till ledning vid den vård eller behandling som den undersökte skulle komma att ges.¹¹³

Idag finns motsvarande bestämmelse i 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. Undersökningen kallas därför § 7-undersökning eller liten sinnesundersökning. Bestämmelsen har följande lydelse:

7 § Rätten får, när det finns skäl till det, förordna en läkare att avge läkarintyg om en misstänkt, under förutsättning som anges i 2 § andra stycket. Om rätten särskilt anger det i förordnandet, skall intyget omfatta de medicinska förutsättningarna för att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning.

¹¹¹ Kommentar till Brottsbalken, del III, 1994, sid. 854.

¹¹² Lidberg m fl, 2000, sid. 175.

¹¹³ Prop. 1964:90, sid. 37.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer meddelar föreskrifter om avfattningen av läkarintyget. Endast en läkare som får avge utlåtande över en rättspsykiatrisk undersökning får förordnas att avge ett sådant intyg som avses i första stycket andra meningen.

En misstänkt som inte är häktad är skyldig att inställa sig för läkarundersökning på tid och plats som läkaren bestämmer. Om den misstänkte inte inställer sig får polismyndigheten lämna handräckning för att han eller hon skall komma till undersökningen.

Bestämmelsen innebär att domstolen får, när det finns skäl till det, förordna en läkare att avge läkarintyg om en misstänkt, ett § 7-intyg.¹¹⁴ Det primära syftet med en dylik undersökning är att bedöma om det finns anledning att företa en rättspsykiatrisk undersökning.

Om allmänt åtal inte har väckts, får beslut om § 7-undersökning meddelas endast under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han har begått brottet. Om rätten särskilt anger det i förordnandet, skall intyget omfatta de medicinska förutsättningarna för att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning.¹¹⁵

Sedan 1992 finns det två former av § 7-intyg, enkelt intyg och intyg för vård. Intyget för vård var tänkt att ersätta rättspsykiatrisk undersökning före beslut om rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. För vård med särskild utskrivningsprövning av farliga eller återfallsbenägna personer krävs rättspsykiatrisk undersökning.¹¹⁶

3.3.4 Statistik från Rättsmedicinalverket

I Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70 återfinns statistiska uppgifter om utförda rättspsykiatriska undersökningar respektive § 7-undersökningar mellan åren 1992 och 1999. Uppgifterna är inhämtade Kriminalstatistik, Statistiska Centralbyrån och Brottsförebyggande Rådet. Av statistiken kan man utläsa en ökning av de utförda rättspsykiatriska undersökningarna samtidigt som § 7-undersökningarna minskar till antalet. Ökningen respektive minskningen är dock ytterst marginell.¹¹⁷

Av statistiken kan man vidare utläsa att det utförs ca 600 rättspsykiatriska undersökningar per år, varav ca 450 utförs på personer som är häktade. De övriga 150 utförs således på personer på fri fot. I ungefär hälften av fallen har man bedömt att den tilltalade lider av allvarlig psykisk störning, och i den återstående halvan har den tilltalade inte bedömts lida av en sådan störning. I den gruppen där den tilltalade har bedömts lida av allvarlig psykisk störning har man huvudsakligen föreslagit att densamme skall

¹¹⁴ SOU 2002:3, sid. 149.

¹¹⁵ SOU 2002:3, sid. 149.

¹¹⁶ Lidberg m fl, 2000, sid. 175.

¹¹⁷ SOU 2002:3, bilaga 2, sid. 71ff.

överlämnas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. I den andra gruppen har man i huvudsak valt att inte lämna något förslag till påföljd till domstolen.¹¹⁸

Vad gäller § 7-undersökningarna är de betydligt fler till antalet, ca 1800 utförs varje år. I genomsnitt har man, mellan 1992-1999, bedömt 1/6 av dessa lida av en allvarlig psykisk störning, i knappt 1/3 av fallen har man bedömt att diagnosen allvarlig psykisk störning är möjlig. I resterande, övervägande, delen har man bedömt att den tilltalade inte lider av sådan störning. I ca 600 fall har man föreslagit att den tilltalade, efter den utförda § 7-undersökningen, skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning.¹¹⁹

3.4 Regleringen i RB

3.4.1 Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB rörande uppehåll i huvudförhandlingen

De bestämmelser i RB som har relevans för mitt arbete är inledningsvis 46 kap. 11 § RB, vilken reglerar om förutsättningarna för att meddela uppehåll i huvudförhandling i brottmål, och koncentrationsprincipen i brottmål kommer till uttryck genom ovan nämnda bestämmelse. Det regleras däri att en huvudförhandling så långt som möjligt skall genomföras i ett sammanhang. Om huvudförhandlingen inte kräver mer än tre dagar, skall den genomföras inom loppet av en vecka, i andra fall skall den pågå minst tre dagar per vecka. Undantag kan medges från dessa tidsfrister, om det finns särskilda skäl därtill. Ett sådant undantag är när den misstänkte genomgår rättspsykiatrisk undersökning. Bestämmelsen fick sin nuvarande lydelse den 1 juli 2000 och överensstämmer till stor del med motsvarande paragraf för tvistemål i 43 kap. 11 § RB.

3.4.2 Bestämmelsen i 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB rörande domarjäv

En annan, för mitt arbete, relevant bestämmelse är den i 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna, som reglerar om domarjäv. Punkt 8 reglerar att en domare är jävig att handlägga mål vid huvudförhandling, om han före denna huvudförhandling har prövat fråga om den tilltalade har begått gärningen. Bestämmelsen infördes 1993, efter Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark, se nedan under 7.2.2.3. I samma bestämmelses 10 punkt regleras vidare att en domare är jävig att handlägga mål om det för övrigt, bortsett de nio översta punkterna, föreligger omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till hans opartiskhet i målet. Detta är bestämmelsens generalklausul vilken reglerar om det s k delikatessjävet, och dit hänförs alla

¹¹⁸ SOU 2002:3, bilaga 2, sid. 80ff.

¹¹⁹ SOU 2002:3, bilaga 2, sid. 71ff.

prövningar om domarjäv som inte kan prövas enligt någon av bestämmelsens övriga punkter.

3.4.3 Bestämmelser om överklagande

Enligt 49 kapitlet 7 § rättegångsbalken är det möjligt för part att överklaga ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning till hovrätten särskilt, d v s under målets handläggning, om han anser att beslutet medför att målet försenas i onödan. Ett sådant överklagande är inte inskränkt till någon viss tid. Hovrättens beslut i en överklagad fråga om rättspsykiatrisk undersökning får däremot inte överklagas till Högsta domstolen; 54 kapitlet 8 § rättegångsbalken. Hovrättens beslut under rättegången om rättspsykiatrisk undersökning får inte heller överklagas särskilt om frågan har uppkommit där.

Sådana beslut som får överklagas särskilt kan enligt huvudregeln inte verkställas förrän de har vunnit laga kraft. Från denna princip finns ett antal undantagsfall reglerade i först och främst 30 kapitlet 12 § rättegångsbalken. I samma bestämmelse anges att om det är särskilt föreskrivet att beslut får verkställas trots att det inte har vunnit laga kraft, gäller det. En sådan särskild föreskrift finns i 15 § lagen om rättspsykiatrisk undersökning, där det stadgas att beslut som rätten har meddelat med stöd av den lagen gäller omedelbart. Detta innebär att en tingsrätts beslut om rättspsykiatrisk undersökning får överklagas särskilt om part anser att målet genom beslutet försenas i onödan. Överklagas beslutet får det ändå verkställas.¹²⁰

¹²⁰ SOU 2000:70, sid. 56.

4 Processuella spörsmål som kan uppstå i samband med rättspsykiatrisk undersökning

4.1 Inledning

Jag anser att det finns all anledning att reflektera över, och problematisera, vilka processuella spörsmål som kan dyka upp i samband med att en domare väljer att besluta att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. I detta kapitel har jag för avsikt att presentera vilka dessa spörsmål är. Jag har dock inte tänkt göra en uttömmande redogörelse för detta, det finns säkerligen fler spörsmål som kan dyka upp i samband med att en domare beslutar att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Jag koncentrerar mig dock på tre processuella spörsmål, som jag här, i korthet, kallar för tidpunkt, uppehåll och domarjäv.

4.2 Tidpunkt när det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas

Som jag redogjort för ovan gäller att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning kan fattas först efter att den tilltalade har erkänt gärningen för vilken han står åtalad, eller att det föreligger övertygande bevisning om att så är fallet, 2 § LRU. Om den tilltalade väljer att inte erkänna gärningen leder det, i stort sett uteslutande, till att nästan hela huvudförhandlingen får dras igenom innan domaren kan fatta beslut om att den tilltalade skall genomgå en rättspsykiatrisk undersökning. Dessförinnan är det inte möjligt för domaren att göra en bedömning huruvida det finns övertygande bevisning som pekar mot den tilltalade eller inte. Det innebär dock, när detta inträffar, att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning kommer in väldigt sent i processen. Det är inte helt ovanligt att enbart frågor om påföljdsval kvarstår i huvudförhandlingen, när domaren fattar beslut om rättspsykiatrisk undersökning för den tilltalade.

Nuvarande ordning innebär alltså i många fall att huvudförhandlingen nästan är klar, när man gör uppehåll för att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Jag kommer i nedanstående avsnitt 5.2 och 5.3 redogöra för två framlagda förslag; SOU 2000:70 respektive 2002:3, där man föreslår att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning skall kunna fattas redan vid åtals väckande eller åtminstone innan huvudförhandling inleds.

Frågan är om en sådan lösning skulle vara bättre än att, som idag, vänta till dess att övertygande bevisning kan förebringas att den tilltalade har begått

gärningen? Kan en sådan lösning godtas både ur effektivitets- som rättssäkerhetssynpunkt? Eller skulle en sådan ordning innebära för stora ingrepp i den personliga integriteten?

Spörsmålet om vid vilken tidpunkt det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas behandlas vidare i nedanstående kapitel 5.

4.3 Uppehåll i huvudförhandlingen

En annan aspekt som jag har tänkt att belysa rör själva huvudförhandlingen. Aktuell bestämmelse i sammanhanget är 46 kap. 11 § RB, vari koncentrationsprincipen i brottmål kommer till uttryck. Bestämmelsen har ändrats två gånger inom relativt kort tid, dels år 1993 och dels år 2000. Före 1993 års reform gällde att rätten i princip höll en ny huvudförhandling varje gång efter att den tilltalade hade genomgått rättspsykiatrisk undersökning. Fram till och med år 2000 gjordes ett avbrott alternativt ett uppskov i huvudförhandlingen när den tilltalade skulle genomgå sådan undersökning. Genom 1993 års lagändring utvidgades möjligheten till uppskov. Då lade man nämligen till ett stycke i 46 kap. 11 § RB som innebar att man höll fortsatt huvudförhandling om orsaken till uppskovet i huvudförhandlingen var orsakat på grund av att rätten beslutat att den tilltalade skulle genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Efter 2000 års lagändring försvann reglerna om avbrott och uppskov, och dessa sammanfördes till ett enda institut, nämligen uppehåll. På grund härav togs även det stycket bort, vilket hade införts i bestämmelsen genom 1993 års lagändring. Detta innebär att rätten idag, enligt huvudregeln, gör uppehåll i huvudförhandlingen medan den tilltalade genomgår rättspsykiatrisk undersökning, och sedan hålls som huvudregel en fortsatt huvudförhandling när den rättspsykiatriska undersökningen är klar. Undantag från detta görs exempelvis när den tilltalade åberopar ny bevisning efter den rättspsykiatriska undersökningen, då tas huvudförhandlingen om från början igen, och man håller alltså en ny huvudförhandling.

Frågan är dock om ändringarna i bestämmelsen har inneburit någon större skillnad mot tidigare. Har domstolarna verkligen, genom dessa, blivit mer effektiva? Vad är rättsvinsten annars?

I nedanstående kapitel 6 redogörs vidare för spörsmålet som rör uppehåll i huvudförhandlingen.

4.4 Domarjäv

En fråga som alltså ligger nära anslutning till ovanstående ordning med uppehåll i huvudförhandling, och koncentrationsprincipen i brottmål, rör frågan om domarjäv. Aktuell bestämmelse i det här sammanhanget är 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna, och bestämmelsen reglerar just om situationer

där domare kan anses som jäviga. Aktuella punkter reglerar att domare är jävig att handlägga mål dels ”vid huvudförhandling i brottmål om han före denna huvudförhandling har prövat fråga om den tilltalade har begått gärningen”, 8 p, och annars ”om eljest särskild omständighet föreligger som är ägnad att rubba förtroendet till hans opartiskhet i målet”, 10 p. Bestämmelsens punkt 8 infördes 1 juli 1993, d v s vid samma tidpunkt som 46 kap. 11 § RB ändrades.

Det jag frågar mig är om samma domare som beslutat om rättspsykiatrisk undersökning bör sitta med vid den fortsatta huvudförhandlingen och döma i målet? Har denne inte redan föregripit skuldfrågan i och med att beslutet om rättspsykiatrisk undersökning fattats? En domare som beslutar om rättspsykiatrisk undersökning har ju i samband med beslutet funnit att det föreligger övertygande bevisning att den tilltalade, enligt aktuell lagbestämmelses objektiva rekvisit, har begått gärningen för vilken han står åtalad. Är det möjligt för en domare att enbart göra en sådan bedömning, och att i de situationerna bortse från skuldfrågan? Påverkar det svaret om den tilltalade, vid den fortsatta huvudförhandlingen, faktiskt misstänker att domaren är jävig, detta trots att domaren har beslutat att det föreligger övertygande bevisning, enbart enligt de objektiva rekvisiten?

Spörsmålet om domarjäv behandlas vidare under kapitel 7.

5 Tidpunkt när det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas

5.1 Inledning

I detta kapitel har jag för avsikt att behandla spørsmålet avseende vid vilken tidpunkt ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning bör fattas. Problemet uppstår då den tilltalade väljer att inte erkänna den gärning eller de gärningar som vederbörande står åtalad för. Detta medför, som jag nämnde ovan, att domaren måste avvakta med sitt beslut att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning fram till dess att det föreligger övertygande bevisning om att den tilltalade har begått gärningen eller gärningarna ifråga.¹²¹ Detta i sin tur innebär att huvudförhandlingen, många gånger, nästan har nått till sitt slut när domaren fattar beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, vilket leder till att man måste göra ett uppehåll i förhandlingen. Denna ordning har diskuterats, och kritiserats, och bland annat har det föreslagits i två olika betänkanden, SOU 2000:70 samt SOU 2002:3, att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning skall fattas innan huvudförhandlingen inleds.

Jag frågar mig om detta skulle vara en bra lösning? Skulle det, ur rättssäkerhetsaspekten, vara legitimt att tidigarelägga en rättspsykiatrisk undersökning i processen? Eller innebär en sådan ordning för stort ingrepp i den enskildes personliga integritet?

5.2 Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70

1999 års Rättegångsutredning pekar i ovan nämnda betänkande på vilka fördelar respektive nackdelar som skulle följa om det blev tillåtet för domarna att fatta ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning på ett sådant tidigt stadium i processen. Man konstaterar till en början att den största fördelen med förslaget är att en sådan ordning bäst överensstämmer med rättegångens bärande principer om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Dessa principer bygger på tanken att all bevisning skall förebringas omedelbart inför rätten vid en koncentrerad huvudförhandling och utan uppskov, och skulle den rättspsykiatriska undersökningen vara klar innan huvudförhandlingen inleds, så skulle detta stämma bäst överens med

¹²¹ 2 § LRU.

dessa principer. Man pekar även på fördelen med att göra den medicinska bedömningen av den tilltalade i så nära anslutning till gärningen som möjligt. Man framhåller att om förslaget skulle gå igenom skulle det förhoppningsvis leda till att fler allvarligt psykiskt störda skulle få vård på ett betydligt tidigare stadium än vad som är möjligt idag. Skulle den rättspsykiatriska undersökningen genomgå på ett tidigare stadium, skulle också prognosen allvarlig psykisk störning uppdagas tidigare än vad som görs idag, och den tilltalade skulle kunna beredas adekvat vård, i stället för att hållas i häkte.¹²²

Man lyfter även fram fördelen med att domstolarna kan få hjälp med bedömningen i skuldfrågan genom att det rättspsykiatriska utlåtandet kan uttala sig därom. Enligt dagens ordning krävs att övertygande bevisning har förebragts om att den tilltalade har begått den åtalade gärningen, objektivt sett, för att domstolen skall kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning. Däremot uttalar sig domstolen inte beträffande uppsåt alternativt oaktsamhet, innan ett eventuellt beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas. Frågan om uppsåt har emellertid betydelse såväl för bedömningen av om åtalet är styrkt som för hur den ifrågavarande gärningen skall rubriceras. En rättspsykiatrisk undersökning kan därför ge rätten underlag för att avgöra om den tilltalade handlat med sådant uppsåt eller sådan oaktsamhet som krävs för en fällande dom.¹²³

För att övergå till nackdelarna med det framlagda förslaget, framhålls att den absolut största nackdelen har med kränkning av den personliga integriteten att göra. En rättspsykiatrisk undersökning innebär ett betydande ingrepp i den personliga integriteten, och skulle beslut om sådan undersökning få fattas redan vid processens inledande, innan huvudförhandlingen har påbörjats, skulle det även innebära en risk för att det beslutas om rättspsykiatriska undersökningar på personer som sedan inte döms för den åtalade gärningen.¹²⁴

I betänkandet fann man ändå att övervägande skäl talade för att genomföra det framlagda förslaget. Då man var nödgade att besvara vid vilken tidpunkt det kunde anses vara lämpligt att besluta om rättspsykiatrisk undersökning, gick man igenom de olika misstankegraderna som finns i rättegångsbalken. Det faller sig naturligt att om det enligt dagens ordning krävs ”övertygande bevisning” att en tilltalad har begått gärningen som han eller hon står åtalad för, måste det kravet sättas ner om det skall vara genomförbart att kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning vid en tidigare tidpunkt än vad som idag är möjligt. Av detta resonemang följer också att ju tidigare ett beslut om sådan undersökning kan fattas desto lägre misstankegrad att den tilltalade, rent objektivt, har begått den åtalade gärningen, måste krävas.

¹²² SOU 2000:70, sid. 9.

¹²³ SOU 2000:70, sid. 34.

¹²⁴ SOU 2000:70, sid. 9.

Utredningen kommer i sitt förslag fram till att lämplig tidpunkt att kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning bör kunna ligga vid åtalets väckande, men inte tidigare än denna tidpunkt. Misstankegraden vid åtalets väckande är som bekant att det föreligger tillräckliga skäl för åtal, och bevisningen måste då vara så pass stark att åklagaren på objektiva grunder kan förvänta sig en fällande dom. Man motiverar sitt ställningstagande i denna fråga med att konstatera att när åtal har väckts har utredningen i normalfallet nått en sådan nivå att rätten i och för sig borde kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning. Man framhåller vidare att statistiken visar att det övervägande antalet åtalade faktiskt också döms för brottet, detta särskilt om personen ifråga sitter häktad. Slutligen anser man tidpunkten för åtalets väckande vara lämplig i det här sammanhanget, då förundersökningsprotokollet är klart, och rätten har möjlighet att granska stämningsansökan, vari bevisuppgifter m.m finns antecknat.¹²⁵

Vidare föreslår utredningen av rättssäkerhetsskäl en del nya bestämmelser som rör själva förfarandet vid beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Åklagaren och den misstänkte skall exempelvis alltid få tillfälle att yttra sig innan rätten beslutar om rättspsykiatrisk undersökning. Om någon av dessa begär det eller om det annars är lämpligt, skall ett sammanträde hållas i frågan.¹²⁶ Beslut om rättspsykiatrisk undersökning skall, till skillnad mot idag, alltid kunna överklagas.¹²⁷ Slutligen rekommenderar man att en domare som efter sammanträdet beslutar om rättspsykiatrisk undersökning inte skall delta i huvudförhandlingen i målet.¹²⁸

5.3 Psykansvarskommitténs betänkande SOU 2002:3

I det andra betänkandet, SOU 2002:3, behandlar även Psykansvarskommittén frågeställningar kring rättspsykiatrisk undersökning. Detta förslag behandlar dock huvudsakligen straffrättsliga spörsmål, och kommittén föreslår att tillräkneligheten skall återinföras som förutsättning för straffrättsligt ansvar i svensk rätt. Ett genomförande av detta skulle dock innebära vissa förändringar även på det processrättsliga planet, varför man också kommer in på frågeställningar som har med rättspsykiatrisk undersökning att göra.

Precis som 1999 års Rättegångsutredning, pekar Psykansvarskommittén på fördelarna med att kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning redan vid tidpunkten för åtalets väckande. Man framhåller att om en sådan genomförs innan huvudförhandlingen inleds, kan vårdbehovet upptäckas relativt kort tid efter gärningstillfället och erforderlig vård sättas in på ett tidigt stadium. En annan fördel skulle vara att både kvaliteten och

¹²⁵ SOU 2000:70, sid. 43.

¹²⁶ SOU 2000:70, sid. 53ff.

¹²⁷ SOU 2000:70, sid. 56f.

¹²⁸ SOU 2000:70, sid. 58f.

säkerheten i de psykiatriska bedömningarna torde bli avsevärt bättre, om undersökningen sker i nära anslutning till gärningen.¹²⁹

Den stora skillnaden förslagen emellan, vad avser rättspsykiatrisk undersökning, är av rent teknisk natur i så måtto att Psykansvarskommittén i sitt framlagda slutbetänkande laborerar med två olika varianter av undersökningar, eller utredningar som man kallar dem. Dessa kallar man ansvarsutredning och samhällsskyddsutredning. Man tänker sig att en ansvarsutredning skall uttala sig om den misstänkte vid gärningstillfället led av en sådan störning som krävs för otillräknelighet och om denne till följd av störningen saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Även om gärningsmannen, vid gärningstillfället, led av en lägre grad av störning än den ovan nämnda, är tanken att detta också skall kunna framgå av en ansvarsutredning. Det framhålls att för att man skall kunna bedöma om en gärningsman uppfyller kravet på tillräknelighet eller inte så krävs en kvalificerad undersökning, likvärdig dagens rättspsykiatriska undersökning. Kommittén anför att en sådan undersökning kräver dels en medicinsk/psykiatrisk bedömning likväl som socialutredning och ett psykologutlåtande. På grund av ovan anförda skäl bör därför en ansvarsutredning, enligt kommittén, utföras av ett s k rättspsykiatriskt undersökningsteam, bestående av både läkare, psykolog och kurator.¹³⁰

Vidare tänker sig Psykansvarskommittén att en samhällsskyddsutredning istället skall uttala sig om huruvida det föreligger en påtaglig risk att gärningsmannen återfaller i liknande brottslighet. För att kunna bedöma om det föreligger ett behov av en samhällsskyddsåtgärd behövs ett omfattande underlag som innehåller historiska fakta, kliniska data och en värdering av situationen vid ett frisläppande. Även denna, första, samhällsskyddsutredning bör därför, enligt kommittén, utföras av det s k rättspsykiatriska undersökningsteamet. Enligt kommitténs framlagda förslag kan det bli aktuellt att ompröva en samhällsskyddsåtgärd under verkställigheten. Domstolen har då samma behov av ett rättspsykiatriskt beslutsunderlag angående återfallsrisken som då den fattade det ursprungliga beslutet. Även vid denna, andra, samhällsskyddsutredning bör domstolen ha rätt att besluta om en samhällsskyddsutredning, enligt kommittén. I de fall när det blir aktuellt för domstolen att både pröva frågan om otillräknelighet som frågan om samhällsskyddsåtgärd skall domstolen kunna besluta om båda typerna av utredning. Tanken är att dessa skall kunna genomföras i ett sammanhang. Kommittén framhåller också att en ansvars- eller samhällsskyddsutredning bör föregås av en mindre undersökning motsvarande dagens § 7-undersökning. En sådan undersökning föreslås kallas mindre rättspsykiatrisk undersökning.¹³¹

¹²⁹ SOU 2002:3, sid. 290.

¹³⁰ SOU 2002:3, sid. 285ff.

¹³¹ SOU 2002:3, sid. 285ff.

Psykansvarskommittén framhåller att om tillräknelighetsläran skulle återinföras som förutsättning för straffrättsligt ansvar i svensk lagstiftning, med det utseende som kommittén har ställt upp, så ställs det nya krav på det rättspsykiatriska beslutsunderlaget. Deras förslag innebär att domstolen i vissa fall skall få besluta om rättspsykiatrisk utredning redan när åtal har väckts, men det gäller enbart beslut om ansvarsutredningar och samhällsskyddsutredningar som utförs i kombination med en ansvarsutredning. Vad gäller dessa typer av utredningar framhålls vikten av att sådana görs så nära gärningstillfället som möjligt eftersom bedömningarna hänför sig till denna tidpunkt. Vidare påpekas att en ansvarsutredning därutöver kan vara avgörande för den kommande bedömningen i skuldfrågan. Vad beträffar den tredje formen av utredning, ”ren” samhällsskyddsutredning, konstaterar man att där är situationen annorlunda, då en sådan inte har samma koppling till gärningstillfället som de två övriga har. Sistnämnda utredning fokuserar i stället på bedömning i påföljdsfrågan, varför det är en fördel om skuldfrågan är klarlagd när utredningen görs. Av denna anledning kommer man fram till att beslut om rena samhällsskyddsutredningar bör få fattas först när övertygande bevisning förebragts, d v s vid samma tidpunkt som idag gäller för beslut om rättspsykiatriska undersökningar.¹³²

¹³² SOU 2002:3, sid. 290f.

6 Uppehåll i huvudförhandlingen

6.1 Inledning

I detta kapitel har jag då tänkt att behandla spørgsmålet, och institutet uppehåll i huvudförhandlingen, vilket regleras om i 46 kap. 11 § RB. Även koncentrationsprincipen i brottmål kommer till uttryck genom ovan nämnda bestämmelse. Bestämmelsen ändrades dels år 1993 och återigen år 2000, och innebär, inom ramen för detta arbete, att domstolen skall hålla en fortsatt huvudförhandling efter att den tilltalade har genomgått rättspsykiatrisk undersökning. Undantag från detta görs om exempelvis den tilltalade förebringat ny bevisning efter den rättspsykiatriska undersökningen, då hålls en ny huvudförhandling. Tidigare, före 1993 års lagändring, höll domstolen en ny huvudförhandling i princip varje gång efter det att den tilltalade hade genomgått en rättspsykiatrisk undersökning. Lagändringen 1993 gjordes mot bakgrund av Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark, se vidare under 7.2.2.3. Samtidigt gjordes också en lagändring i 4 kap. 13 § RB, vilken reglerar om domarjäv och vilken redogörs för under 7.3 i detta arbete. Bestämmelserna är således väldigt nära förknippade med varandra i och med att spørgsmålet om domarjäv kan aktualiseras i samband med att den tilltalade har genomgått rättspsykiatrisk undersökning. I och med att domstolen numera vanligtvis håller en fortsatt huvudförhandling efter en sådan undersökning innebär det att det är samma domare som skall ta vid förhandlingen där den slutade tidigare. Detta innebär i sin tur att den domaren, i samband med beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, redan har konstaterat att övertygande bevisning föreligger att den tilltalade har begått den åtalade gärningen.

Min fundering kring spørgsmålet om uppehåll i huvudförhandlingen rör om ändringarna i 46 kap. 11 § har inneburit någon större skillnad mot tidigare. Har domstolarna blivit effektivare? Vad är rättsvinsten annars?

6.2 Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB

I 46 kap. 11 § RB regleras således om institutet uppehåll i huvudförhandlingen, och det är alltså också genom denna bestämmelse som koncentrationsprincipen i brottmål kommer till uttryck. (Motsvarande princip för tvistemål kommer till uttryck genom 43 kap. 11 § RB). Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB fick sin nuvarande utformning den 1 juli 2000 och har följande lydelse:

46 kap. 11 § Huvudförhandlingen skall genomföras utan onödiga uppehåll och så långt som möjligt i ett sammanhang.

Om huvudförhandlingen inte kräver mer än tre dagar, skall den genomföras inom loppet av en vecka. I andra fall skall förhandlingen pågå minst tre dagar per vecka.

Om det finns särskilda skäl med hänsyn till målets omfattning, huvudförhandlingens längd eller andra särskilda omständigheter, får uppehåll göras i större omfattning än vad som följer av andra stycket. Ny förhandling skall hållas, om uppehåll i handläggningen gjorts i sådan omfattning att syftet med en sammanhållen huvudförhandling väsentligen gått förlorat. Är den tilltalade häktad, får ett uppehåll inte göras i mer än en vecka, om inte på grund av särskilda omständigheter ett längre uppehåll är nödvändigt.

I fråga om föreläggande i kallelse till en senare förhandling gäller vad som sägs i 45 kap 15 §.

6.2.1 Före 1993 års lagändring

Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB har ändrats två gånger inom relativt kort tid, först genom 1993 års lagändring och sedan, igen, genom 2000 års lagändring. Före lagändringen 1993 hölls som regel en ny huvudförhandling om rätten, efter en första huvudförhandling, funnit att det förelåg övertygande bevisning i skuldfrågan och beslutat att den tilltalade skulle genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Det var vanligt att samma domare deltog i båda huvudförhandlingarna. All bevisning brukade inte tas upp på nytt utan man nöjde sig i allmänhet med uppspelning av band eller uppläsning av protokoll från den första huvudförhandlingen. Det brukade inte heller hållas någon ny sakframställning eller hållas något nytt förhör med den tilltalade.¹³³

6.2.1.1 Avbrott i huvudförhandlingen

Fram ända till och med 2000 års lagändring delade Rättegångsbalken upp regleringen av uppehåll i huvudförhandlingen i två olika institut, nämligen avbrott och uppskov. Huvudregeln fanns då i 1 kap. 9 § RB och innebar att en huvudförhandling skulle pågå under erforderligt antal dagar i följd, men det var tillåtet att göra avbrott i förhandlingen under två eller, om det fanns särskilda skäl, tre dagar per vecka. Regeln reglerade också att det till huvudförhandling en och samma dag inte fick sättas ut fler mål än som kunde beräknas bli slutförda under en tid av sex timmar. Förutsättningen för avbrott var att ett sådant skulle kunna ske utan olägenhet. Så länge avbrottet inskränkte sig till dessa antal dagar skulle det anses som om samma sammanträde sedan fortsatte.¹³⁴

6.2.1.2 Uppskov i huvudförhandlingen

Om rätten fann att man skulle komma att överskrida tidsfristen gällde istället reglerna om uppskov, och efter ett sådant kunde antingen ny eller fortsatt huvudförhandling hållas. Inte i något av dessa fall var det att anse som att samma sammanträde fortsatte. Enligt dåvarande reglering om uppskov fick en påbörjad huvudförhandling i huvudsak skjutas upp enbart om det efter handläggningens början kommit fram något nytt, viktigt, skäl eller bevis eller om rätten annars fann det nödvändigt. Om en

¹³³ SOU 2000:70, sid. 23.

¹³⁴ Prop. 1999/2000:26, sid. 45.

huvudförhandling hade skjutits upp, skulle den återupptas så snart som möjligt. I brottmål där den tilltalade satt häktad skulle en uppskjuten huvudförhandling i princip återupptas inom en vecka från dagen för föregående förhandlings avslutande. Om en huvudförhandling hade skjutits upp en eller flera gånger fick fortsatt huvudförhandling hållas, om den sammanlagda uppskovstiden uppgick till högst femton dagar. I annat fall skulle ny huvudförhandling hållas, om det inte med hänsyn till målets beskaffenhet fanns synnerliga skäl att hålla fortsatt huvudförhandling och syftet med en sammanhållen huvudförhandling inte eftersatts i väsentlig mån.¹³⁵

6.2.2 1993 års lagändring

Mot bakgrund av Europakonventionens artikel 6 (1), se 7.2, och Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark, se 7.2.2.3, ändrade man både 46 kap. 11 § och 4 kap. 13 § RB den 1 juli 1993. Lagstiftarna här i Sverige drog slutsatsen att en domare som hade prövat den tilltalades skuld vid en huvudförhandling var jävig när det gällde att pröva samma fråga vid en ny huvudförhandling. På grund därav ansågs samme domare inte längre kunna hålla en ny huvudförhandling om han efter en första huvudförhandling hade beslutat om rättspsykiatrisk undersökning.¹³⁶ Problemet kringgicks genom att man lade till ett nytt, tredje, stycke i 46 kap. 11 § RB, vari man utvidgade möjligheterna att hålla fortsatt huvudförhandling efter ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning, om det inte kunde anses som olämpligt med hänsyn till uppskovets längd och omständigheterna i målet. Bestämmelsen i tredje stycket var således fakultativ.

I propositionen förklaras skillnaden mellan att hålla en ny och en fortsatt huvudförhandling. Som framgår av namnet innebär en fortsatt huvudförhandling att den tar vid, fortsätter, i princip där den förra slutade. Detta innebär att det som förekommit vid föregående sammanträden är processmaterial vid den fortsatta huvudförhandlingen och får således läggas till grund för rättens avgörande i målet. Så är dock inte fallet vid ny huvudförhandling, där målet i princip skall tas om till fullständig handläggning. Detta innebär att sakframställningar och pläderingar måste upprepas och tidigare förebringad bevisning skall som regel tas upp på nytt. Som jag skrev under 6.2.1 såg praxis, vad gäller huvudförhandlingar som hålls efter genomförd rättspsykiatrisk undersökning, annorlunda ut. Man höll i och för sig ny huvudförhandling efter sådan undersökning, men som regel togs inte bevisningen i skuldfrågan upp på nytt, den förebragtes istället genom att man spelade upp band eller läste upp från protokoll vad som hade framkommit vid det tidigare förhandlingstillfället. Undantag från detta gjordes exempelvis när den tilltalade åberopade ny bevisning efter den rättspsykiatriska undersökningen. På grund av rådande praxis bland

¹³⁵ Prop. 1999/2000:26, sid. 45.

¹³⁶ Prop. 1992/93:25, sid. 32.

domstolarna i dessa sammanhang föreslogs alltså att man efter genomförd rättspsykiatrisk undersökning skulle hålla en fortsatt huvudförhandling i stället för en ny huvudförhandling. Departementschefen framhöll att det var en nödvändighet med bakgrund till Europadomstolens bedömning i Hauschildt-fallet. Dessutom framhölls att systemet med dubbla huvudförhandlingar i samband med rättspsykiatriska undersökningar utgör en belastning för såväl domstolarna såsom för inblandade parter i målet.¹³⁷

Även efter 1993 års lagändring gjordes en åtskillnad mellan avbrott och uppskov i huvudförhandlingen. I propositionen anförde departementschefen att det är svårt att bestämma en tidsgräns som fångar in de fall där fortsatt huvudförhandling är lämplig och utesluter de olämpliga fallen, och att omständigheterna i det aktuella målet bör avgöra huruvida fortsatt eller ny huvudförhandling skall hållas. Vidare framhölls att i ett mål med omfattande bevisning, och där huvudförhandlingen kanske pågår i flera veckor innan rätten beslutar om rättspsykiatrisk undersökning, kan ett uppskov om tio veckor vara fullt acceptabelt om det enda som återstår är att bestämma påföljden på grundval av ett klart och entydigt rättspsykiatriskt utlåtande. I andra mål, med kortare uppskov, kan å andra sidan ny huvudförhandling vara nödvändig med hänsyn till vad som kommit fram vid den rättspsykiatriska undersökningen eller genom att ny bevisning tillkommit. Det uttalades dock att bestämmelsen om att rätten får hålla fortsatt huvudförhandling när uppskovet föranletts av en rättspsykiatrisk undersökning i första hand är avsedd att tillämpas i mål där undersökningen genomförs inom den normala undersökningstiden, d v s fyra resp. sex veckor.¹³⁸

I samband med lagändringen i 46 kap. 11 § RB infördes även en ny bestämmelse om domarjäv. En domare är enligt 4 kap. 13 § 8 punkten RB jävigt att handlägga mål vid huvudförhandling om han före denna huvudförhandling har prövat frågan om den tilltalade har begått gärningen. Se mer om detta under 7.3.

6.2.3 2000 års lagändring

Bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB fick således sin nuvarande utformning den 1 juli 2000. I bestämmelsens första stycke kommer koncentrationsprincipen i brottmål till uttryck, vari det regleras att en huvudförhandling skall genomföras utan onödiga uppehåll och så långt som möjligt i ett sammanhang. Vid 2000 års reform uttalades i motiven att hänsynen till tilltalade i allmänhet och frihetsberövade i synnerhet medför att det måste ställas särskilt höga krav på koncentrationen av huvudförhandlingen i ett brottmål och att detta givetvis måste beaktas vid tillämpningen av bestämmelserna om uppehåll i huvudförhandlingen. I och med lagändringen upphävdes bestämmelsen i 1 kap. 9 § RB, och av naturliga skäl också den

¹³⁷ Prop. 1992/93:25, sid. 9 och 23.

¹³⁸ Prop. 1992/93:25, sid. 26.

tidigare hänvisningen till ovan nämnda bestämmelse. Regeringen uttalade i samband härmed att det måste förutsättas att domstolen inte sätter ut fler mål än vad samtliga ledamöter och parter kan antas klara av utan att bli uttröttade. Man ansåg att sextimmarsgränsen är ett bra riktmärke. Man framhöll vidare att det inte bara är förhandlingstidens sammantagna längd som är viktig från rättssäkerhetssynpunkt, lika viktigt är det att pauser hålls med rimliga mellanrum och att tid planeras in för överläggning så att dom i görligaste mån kan meddelas omedelbart efter överläggning. Man konstaterade dock att denna typ av bedömning kan anförtros domstolarna, varför lagreglering härom inte längre behövs. På grund härav upphävdes alltså bestämmelsen i 1 kap. 9 §.¹³⁹

2000 års lagändring i 46 kap. 11 § RB innebar vidare att de tidigare reglerna om avbrott och uppskov i huvudförhandling togs bort och ersattes av institutet uppehåll. På grund därav togs även bestämmelsens dåvarande tredje stycke bort, det som hade införts i bestämmelsen i och med 1993 års lagändring, och vilken innebar att fortsatt huvudförhandling fick hållas i den mån ett uppehåll föranletts av en rättspsykiatrisk undersökning, om det inte var olämpligt med hänsyn till uppehållets längd och omständigheterna i målet. Regeringen uttalade i motiven att ovan nämnda stycke tas bort, eftersom det anses som obehövt. Man menade vidare att behovet av längre uppehåll i samband med rättspsykiatrisk undersökning tillgodoses inom ramen för de allmänna bestämmelserna.¹⁴⁰

Det skall dock poängteras att de nu gällande reglerna om fortsatt huvudförhandling i första hand utgår från att rätten vid den fortsatta huvudförhandlingen, efter den rättspsykiatriska undersökningen, endast skall bestämma påföljden och att skuldfrågan skall vara utredd och klar. I andra fall skall ny huvudförhandling hållas.¹⁴¹

6.2.4 Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70

1999 års Rättegångsutredning tar i sitt betänkande SOU 2000:70 upp en intressant frågeställning, nämligen hur skuldfrågan skall kunna vara utredd och klar när rätten, vid beslut om rättspsykiatrisk undersökning, endast skall ha tagit ställning till de objektiva rekvisiten för ett brott? Man konstaterar att rätten kan ta ställning till skuldfrågan vid två tillfällen, dels vid det första förhandlingstillfället och dels vid den fortsatta huvudförhandlingen. Om och när rätten, rent faktiskt, har tagit ställning till den frågan vid den första förhandlingen innebär det att rätten, vid den fortsatta huvudförhandlingen, skall göra detta på nytt, och då med ett mer omfattande underlag i form av ett rättspsykiatriskt utlåtande. Rättegångsutredningen ifrågasätter denna ordning och belyser problemet med följande exempel: ”Den tilltalades försvarare inser sedan han fått del av det rättspsykiatriska utlåtandet att han

¹³⁹ Prop. 1999/2000:26, sid. 52f.

¹⁴⁰ Prop. 1999/2000:26, sid. 53.

¹⁴¹ Prop. 1992/93:25, sid. 27f.

argumenterat helt fel i frågor rörande uppsåtet. Vid den fortsatta huvudförhandlingen angriper han därför dessa frågor utifrån en helt ny infallsvinkel. Förutsätts det vid detta tillfälle att skuldfrågan är helt klar och endast påföljdsfrågan återstår kan den tilltalade med visst fog kunna komma att uppfatta rätten som jävig”.¹⁴²

Utredningens lösningsförslag på denna problematik är, vilket jag berörde under 5.2 i detta arbete, att det bästa vore om rätten har tillgång till allt underlag som kan behövas när den har att ta ställning till skuldfrågan vid den första och - som det enligt Rättegångsutredningen borde vara - enda huvudförhandlingen. Detta eftersom man anser att ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning bör fattas redan innan huvudförhandlingen inleds.

¹⁴² SOU 2000:70, sid. 35.

7 Domarjäv

7.1 Inledning

I avsnitt 4.4 presenterade jag några frågeställningar beträffande domarjäv som kan uppstå i samband med att domstolen beslutar att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. I huvudsak rör det sig om huruvida det kan anses lämpligt att samma domare som beslutar att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning också bör döma i målet när detta återupptas, efter att den tilltalade har genomgått undersökningen. Har domaren i sådana fall inte redan föregripit skuldfrågan i och med att beslutet om rättspsykiatrisk undersökning fattas? Ett sådant beslut får ju enbart fattas först när den tilltalade har erkänt gärningen eller när det föreligger övertygande bevisning att densamme har begått gärningen, 2 § LRU.

I svensk rätt är det bestämmelsen i RB 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna som reglerar om domarjäv i dessa fall, varför jag kommer att redogöra för den bestämmelsen och dess förarbeten längre fram, se 7.3. Frågeställningar som rör just domarjäv måste dock ses mot bakgrund av Europakonventionens artikel 6 (1), vilken reglerar om rätten till en rättvis rättegång inför en oavhängig och opartisk domstol. Av den anledningen redogör jag först för den bestämmelsens lydelse och innebörd och berör även praxis från Europadomstolen i de delar det är relevant för mitt arbete. I Europadomstolens mål Hauschildt mot Danmark fälldes Danmark för kränkning av artikel 6 (1). Denna dom kom senare att få betydelse för utformningen av svensk lagstiftning, närmare bestämt 46 kap. 11 § och 4 kap. 13 § RB.

7.2 Artikel 6 (1) Europakonventionen om rätten till rättvis rättegång inför oavhängig och opartisk domstol

Artikel 6 (1) Europakonventionen reglerar om rätt till rättvis rättegång inför oavhängig och opartisk domstol. Bestämmelsen har följande lydelse:

Artikel 6 – Rätt till en rättvis rättegång

1. Var och en skall, vid prövningen av hans civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot honom för brott, vara berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag. Domen skall avkunnas offentligt, men pressen och allmänheten får utestängas från förhandlingen eller en del därav av hänsyn till den allmänna moralen, den allmänna ordningen eller den nationella säkerheten i ett demokratiskt samhälle, eller då minderårigas intressen eller skyddet för parternas privatliv så kräver eller, i den mån domstolen finner det strängt nödvändigt, under särskilda omständigheter när offentlighet skulle skada rättvisans intresse.

7.2.1 Det subjektiva och det objektiva deltestet

Frågan om vad som krävs för att en domstol skall kunna betraktas som oavhängig och opartisk har aktualiserats i flera olika sammanhang. Europadomstolen har konstruerat ett test för att på så sätt kontrollera vad som krävs av en domstol för att den skall kunna betraktas som oavhängig och opartisk. Testet består av två deltest, där en subjektiv och en objektiv bedömning skall göras.

Den subjektiva bedömningen syftar till att utröna den enskilde domarens värderingar i ett givet fall och avser också att fastställa huruvida rättens ledamöter agerat på ett sätt som är ägnat att rubba allmänhetens och/eller den tilltalades förtroende för rättens oavhängighet och opartiskhet. Exempelvis kan sådant förtroende rubbas om rättens ledamöter, under rättegången, faller olämpliga kommentarer som tyder på att de redan på förhand har bestämt sig för att den tilltalade är skyldig. Likaså skall ledamöterna inte heller, innan dom meddelas, visa att de inte trots på de uppgifter som den tilltalade har lämnat eller på annat sätt uppträda som om de har en bestämd uppfattning om utgången av målet. Det är viktigt att rätten och dess ordförande, mot bakgrund av oskyldighetspresumtionen, visar respekt för parter, ombud, vittne, åhörare och andra eventuella inblandade i ett mål och i övrigt uppträder på ett sätt att rättens objektivitet inte kan ifrågasättas.¹⁴³

Den objektiva bedömningen syftar istället till att kontrollera om de processuella garantierna är tillräckliga för att berättigat tvivel kring opartiskheten skall kunna uteslutas. Det betyder att man noggrant skall kontrollera om det finns omständigheter som på något sätt skulle kunna ge upphov till tvivel kring detta. Domare som kan ifrågasättas mot bakgrund av det objektiva testet, bör naturligtvis avsäga sig målet, men det krävs att det föreligger rättmätiga tvivel angående domarens opartiskhet.¹⁴⁴

7.2.2 Europadomstolens praxis

Sverige har fällts av Europadomstolen för att inte ha tillgodosett kravet på opartiska och oavhängiga domstolar i två fall, dels i Europadomstolens dom Langborger mot Sverige och dels i domen Holm mot Sverige. I båda fallen fälldes Sverige vid den objektiva bedömningen. Inget av målen var i och för sig brottmål men Europadomstolens resonemang kan ändå i huvudsak överföras till dessa.¹⁴⁵

¹⁴³ Nowak, 2003, sid. 381f.

¹⁴⁴ Nowak, 2003, sid. 382.

¹⁴⁵ Nowak, 2003, sid. 382.

7.2.2.1 Europadomstolens dom Langborger mot Sverige¹⁴⁶

I detta fall var Langborger part i en hyrestvist rörande giltigheten av en förhandlingsklausul, vilken var ingången mellan Hyresgästernas Riksförbund och Sveriges Fastighetsägarförbund. Langborger var inte ansluten till Hyresgästernas Riksförbund och gjorde i Europadomstolen gällande att han inte fått en opartisk domstolsprövning av tvisten i Bostadsdomstolen, eftersom intresseledamöterna i hyresnämnden och Bostadsdomstolen företrädde ett gemensamt intresse som stod i strid med hans. Europadomstolen prövade om Langborgers misstanke varit berättigad, och man konstaterade inledningsvis att lekmanaledamöterna i princip var lämpade att delta i bedömningar av tvister mellan hyresgäster och hyresvärdar. Vidare fann man, vid den subjektiva bedömningen, att det inte fanns anledning att ifrågasätta de enskilda ledamöternas opartiskhet i målet. Vid den objektiva bedömningen konstaterade man däremot att intresseledamöterna hade en nära förbindelse med de organisationer som nominerat dem och båda hade ett intresse av att förhandlingsklausulen inte förklarades ogiltig. På grund därav fann Europadomstolen att Langborger haft befogad anledning att misstänka att intresseledamöterna hade ett gemensamt intresse som stred mot hans eget i rättegången och att den intressebalans som normalt ligger i Bostadsdomstolens sammansättning därför kunde rubbas. En kränkning av artikel 6 (1) ansågs därför ha ägt rum. Som en följd av domen avskaffades Bostadsdomstolen, vilken numera är en del av Svea Hovrätt. Vid prövning av förhandlingsordning eller förhandlingsklausul i hyresnämnden, gäller numera att sådan skall avgöras inför en s k två-sits, med två domare och utan intresseledamöter.

7.2.2.2 Europadomstolens dom Holm mot Sverige¹⁴⁷

I ovanstående fall hade Holm, i en bok utgiven på Tidens Förlag och skriven av en person vid namn Hansson, blivit utpekad som högerextremist och anklagats för att ha haft samröre med nazister. Holm var en av grundarna till den anti-socialistiska tidskriften Contra. Huvudägare till Tidens Förlag var SAP, och Hansson hade varit anställd av socialdemokraterna. Holm väckte enskilt åtal mot Hansson och Tidens Förlag för grovt förtal. Hansson begärde att saken skulle prövas inför tryckfrihetsjury, vilket också skedde. Efter att vissa personer på jurylistan valts bort av parterna och lottning skett bland de återstående kom juryn att bestå av nio ledamöter, varav fem var socialdemokrater och fyra var medlemmar från andra partier. Redan innan rättegången inleddes i tingsrätten anförde Holm att de socialdemokratiska ledamöterna var jäviga på grund av att Hansson hade en nära koppling till dessa ledamöter, då flera av desamma var, eller hade varit, anställda av socialdemokraterna. Jävsinvändningen ogillades av både tings- och hovrätten, och tryckfrihetsjuryn friade Hansson på alla punkter, varefter Holm vände sig till Europadomstolen. Där konstaterades att de fem socialdemokratiska ledamöterna, Hansson och Tidens förlag alla hade mycket nära samband med SAP och att Hanssons bok berörde frågor av

¹⁴⁶ Dom 1989-06-22.

¹⁴⁷ Dom 1993-11-25.

intresse för SAP. Med hänsyn till juryns sammansättning fanns det legitima skäl att ifrågasätta domstolens oavhängighet och opartiskhet, varför man fann att artikel 6 (1) inte hade respekterats.

7.2.2.3 Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark¹⁴⁸

I de två ovan refererade rättsfallen prövade Europadomstolen således om kravet på oavhängig och opartisk domstol enligt Europakonventionens artikel 6 (1) var uppfyllt eller om åberopandet av bristen på detsamma kunde anses som en giltig grund för jävsinvändning i respektive fall. I rubricerade rättsfall avsåg prövningen istället domarjäv enligt samma artikel.

Detta fall handlade om Mogens Hauschildt, som drev ett företag vilket bl a handlade med guld. Han anhölls som misstänkt för bedrägeri och skattebrott, och han häktades ett par dagar senare enligt en speciell bestämmelse i den danska retsplejeloven, § 762 stk. 2. Bestämmelsen reglerar att en misstänkt person kan häktas om det föreligger ”særligt bestyrket mistanke” (en särskilt stark grad av misstanke) att han har begått ett brott, som är föremål för allmänt åtal och på vilket kan följa fängelse i sex år eller mer, om respekten för allmänintresset med hänsyn till de upplysningar som har lämnats om målets allvar bedöms kräva att den misstänkte inte bör vara på fri fot. Hauschildt hölls häktad till dess att rättegången mot honom började i april 1981, och under tiden innan huvudförhandlingen började fattades fortlöpande nya beslut i häktningsfrågan med stöd av ovan nämnda bestämmelse. Flera av dessa häktningsbeslut kom att fattas av en och samma domare, Larsen, och han var sedan ordförande vid den huvudförhandling som följde mot Hauschildt. Dessutom ingick då två nämndemän i rätten. Åtalet gällde bedrägeri och förskingring till ett värde av 45 miljoner danska kronor. Den 1 november 1982 dömdes Hauschildt i enlighet med åtalet till sju års fängelse.

Hauschildt överklagade domen till Östre Landsret. Rätten bestod då av tre juristdomare och tre nämndemän. Innan huvudförhandlingen började fattade rätten flera beslut enligt ovan nämnda bestämmelse att Hauschildt skulle kvarbli i häkte. I mars 1984 dömde landsretten Hauschildt i enlighet med sex av de åtta åtalspunkterna till fem års fängelse. Ansökan om dispens för prövning i Højesteret avslogs.

Hauschildt vände sig till Kommissionen för de mänskliga rättigheterna och gjorde gällande att han inte hade fått en opartisk domstolsprövning med hänsyn till att ordföranden i byretten och domarna i landsretten hade fattat flera beslut i häktningsfrågan före huvudförhandlingen. Kommissionen uttalade, med nio röster mot sju, att det inte förelåg någon kränkning av artikel 6 (1) i Europakonventionen. Målet hänsköts av kommissionen till Europadomstolen.

¹⁴⁸ Dom 1989-04-24.

Europadomstolen resonerade i fallet kring det subjektiva respektive objektiva testet. Vad gällde det subjektiva testet hade Hauschildt inte gjort gällande, vare sig inför Kommissionen eller domstolen, att domarna i fråga agerat utifrån en förutfattad mening. Bortsett från detta, måste man, enligt domstolen, utgå från att det föreligger personlig opartiskhet hos en domare så länge inte motsatsen har bevisats. Europadomstolen fann att det inte förelåg något sådant bevis i detta fall.

Vad gällde det objektiva testet uttalade domstolen bl a att enbart den omständigheten att en domare, innan huvudförhandling har inletts i målet, har fattat beslut, inklusive beslut i häktningsfrågor, inte kan berättiga till farhågor angående domarens opartiskhet. Däremot kan särskilda omständigheter i ett givet fall vara sådana att de ändå berättigar till en annan slutsats, fortsätter man. Man konstaterade vidare att nio av de häktningsbeslut, vilka fattades i frågan om Hauschildts kvarvarande i häkte, fattades av domare Larsen med stöd av bestämmelsen i retsplejeloven § 762 stk. 2. Vidare stödde sig även de domare, vilka deltog i det överklagade målets avgörande, på samma bestämmelse vid ett antal tillfällen när de, innan huvudförhandlingen hade börjat, beslutat att Hauschildt skulle kvarbli i häkte.

Europadomstolen slog fast att omständigheterna i målet var sådana att opartiskheten hos de aktuella domstolarna kunde ifrågasättas och att Hauschildts farhågor i detta avseende därför kunde anses som objektivt berättigade. På grund därav fann man att det hade förekommit en kränkning av Europakonventionens artikel 6 (1) i detta fall.

Härmed övergår jag då till redogörelsen av den, för arbetet relevanta, jävsbestämmelsen i svensk lagstiftning.

7.3 Bestämmelsen i 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB

Jävsinvändningar med åberopande av Europakonventionen har hittills aktualiserats framför allt i samband med beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Det torde framför allt bero på lagens krav att beslut om rättspsykiatrisk undersökning bara får meddelas om den misstänkte har erkänt gärningen eller övertygande bevisning har förebragts om att han har begått den, 2 § LRU. Eftersom ett sådant beslut oftast fattas under pågående huvudförhandling, kan det uppfattas som ett föregripande av avgörandet i skuldfrågan.¹⁴⁹

I svensk lagstiftning återfinns bestämmelsen om domarjäv i 4 kap. 13 § RB, vari 8 och 10 punkterna kan aktualiseras i samband med att rätten fattar beslut om rättspsykiatrisk undersökning. Dessa, för arbetet relevanta, punkter har följande lydelse:

¹⁴⁹ Nowak, 2003, sid. 386.

13 § Domare är jävig att handlägga mål:

.....

8. vid huvudförhandling i brottmål om han före denna huvudförhandling har prövat fråga om den tilltalade har begått gärningen;

.....

10. om eljest särskild omständighet föreligger som är ägnad att rubba förtroendet till hans opartiskhet i målet.

Dessa punkter i bestämmelsen fick således sin nuvarande lydelse 1 juli 1993, i samband med att bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB ändrades.

7.3.1 Före 1993 års lagändring

Som jag redan redogjort för tidigare hölls som regel, före 1993 års lagändringar i 46 kap. 11 § och 4 kap. 13 § RB, en ny huvudförhandling efter att den tilltalade hade genomgått rättspsykiatrisk undersökning. Det var också vanligt att det var samma domare som deltog i båda huvudförhandlingarna. Bevisningen brukade inte tas upp på nytt, utan man nöjde sig med att spela upp från band eller läsa ur protokoll från den första förhandlingen. Inte heller brukade det hållas ny sakframställning eller hållas nya förhör med den tilltalade.¹⁵⁰

7.3.2 1993 års lagändring

Med utgångspunkt i artikel 6 (1) i Europakonventionen och mot bakgrund av Europadomstolens dom i Hauschildt-fallet infördes dock lagändringar i ovan nämnda bestämmelser den 1 juli 1993. I 4 kap. 13 § RB infördes en ny punkt, 8, och i och med denna ändring flyttades ”generalklausulen”, dåvarande punkt 9, ner ett steg och hamnade som punkt 10 istället.

En domare är enligt den nya regeln i 4 kapitlet 13 § 1 st. 8 punkten RB jävig att handlägga mål vid huvudförhandling om han före denna huvudförhandling har prövat frågan om den tilltalade begått gärningen. I motiven uttalas att bestämmelsen i punkt 8 enbart tar sikte på jäv i brottmål, och att den i första hand är tillämplig i den situationen att domaren, vid en tidigare huvudförhandling, har beslutat att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning, och att åtalet mot den tilltalade därefter skall prövas vid en ny huvudförhandling. Bestämmelsen är dock även tillämplig i de fall ett brottmål har återförvisats från högre rätt till lägre rätt. I dessa situationer är domaren förhindrad att fortsättningsvis handlägga målet. Om rätten istället, efter den rättspsykiatriska undersökningen, håller fortsatt huvudförhandling enligt bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB föreligger däremot inte jäv för den domare som deltagit vid det första förhandlingstillfället. Vidare anförs i motiven att för att en domare skall bli jävig enligt bestämmelsen krävs att han under målets handläggning har prövat om den tilltalade har begått den åtalade gärningen. En sådan situation uppstår om

¹⁵⁰ Se exempelvis SOU 2000:70, sid. 23ff.

domaren, i samband med ett beslut om rättspsykiatrisk undersökning, har konstaterat att det föreligger övertygande bevisning om att den tilltalade har begått den åtalade gärningen. Däremot faller de bedömningar som en domare måste göra i samband med beslut om olika straffprocessuella tvångsmedel utanför tillämpningsområdet.¹⁵¹

Vad gäller andra situationer då jäv kan åberopas mot att en domare deltagit i en förnyad handläggning anför departementschefen att någon författningsändring inte erfordras. I stället anses dessa situationer kunna omfattas av bestämmelsens generalklausul i punkt 10, som reglerar om det ska delikatessjävet. Denna bestämmelse lämnades därför i lagstiftningsärendet oförändrad och förutsattes bli tolkad med hjälp av Europadomstolens praxis.¹⁵²

7.3.3 Praxis

Nedan följer en redogörelse av tre rättsfall, vilka prövade om jävssituation förelåg i respektive fall. I fallen kom även frågeställningen om ny eller fortsatt huvudförhandling att aktualiseras.

7.3.3.1 RH 1997:74

I det här fallet var åtal väckt gentemot fyra personer, varav en av dem, MK, var åtalad för mord och brott mot griftefrid medan åklagaren yrkade ansvar för de andra tre för brott mot griftefrid, brott mot vapenlagen och/eller skyddande av brottsling i olika kombinationer. Tingsrätten meddelade i beslut den 30 december 1996 att de fyra tilltalade skulle genomgå rättspsykiatrisk undersökning, då det förelåg övertygande bevisning att de tilltalade hade begått de gärningar, för vilka de stod åtalade. I beslutet angavs även att huvudförhandlingen skulle fortsätta den 29 januari 1997.

I en skrivelse till tingsrätten åberopade MK ny bevisning i målet, och yrkade att målet skulle sättas ut till ny huvudförhandling, och med ny sammansättning av rätten. Som grund för yrkandet anförde MK dels att de av honom åberopade nya omständigheterna och bevisen var av betydelse för frågan om målet skulle sättas ut till ny eller fortsatt huvudförhandling. Det avgörande var dock huruvida domstolen, vid prövningen av dessa nya omständigheter och bevis, kom i en jävssituation. MK gjorde gällande att jäv förelåg, och hänvisade till 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB, Europadomstolens dom i Hauschildt-fallet samt till tingsrättens tidigare beslut. Åklagaren motsatte sig yrkandet om ny huvudförhandling, och anförde att de nya, av MK, åberopade omständigheterna och bevisen inte var av sådan vikt att de motiverade att målet togs till ny huvudförhandling. Han hade däremot inget att erinra att dessa istället togs upp vid den fortsatta huvudförhandlingen.

¹⁵¹ Prop. 1992/93:25, sid. 32 och 36f.

¹⁵² Prop. 1992/93:25, sid. 19 och 22.

Tingsrätten meddelade, i en annan sammansättning än den som prövade brottmålet i sak, beslut i jävsfrågan. Man anmärkte att inget beslut hade fattats i anledning av begäran om ny bevisning, och man fann att varken det tidigare, av tingsrätten fattade, beslutet eller vad som senare och därtills hade förekommit under handläggningen medförde att tingsrätten, i den sammansättning som den haft, blivit vare sig subjektivt eller objektivt jävig. Den av MK framställda jävsinvändningen lämnades därför utan bifall, varpå denne anmälde missnöje mot beslutet.

Tingsrätten meddelade, i den sammansättning som den hade haft under huvudförhandlingen, beslut i frågan om ny eller fortsatt huvudförhandling skulle hållas. Tingsrätten beslutade att ytterligare två vittnen skulle kallas till fortsatt huvudförhandling, man ansåg det inte vara motiverat att ta om hela huvudförhandlingen. Den nya åberopade bevisningen kunde istället läggas fram vid en fortsatt huvudförhandling. Tingsrätten beslöt vidare att överlämna frågan om jäv mot rättsens ledamöter för prövning av tingsrätten i annan sammansättning.

I en ny, tredje sammansättning, meddelade tingsrätten samma dag ett andra beslut i frågan om jäv enligt 4 kap. 13 § 1 st. 8 och 10 punkterna RB. Man lämnade jävsinvändningen utan bifall, och anförde bl a att bestämmelsens punkt 8 är tillämplig i de fall rätten håller ny huvudförhandling. I aktuella mål hade tingsrätten beslutat om fortsatt huvudförhandling, varför jäv enligt punkt 8 inte ansågs föreligga. När det gällde prövningen av om jäv förelåg enligt bestämmelsens punkt 10, konstaterade tingsrätten att beslut om rättspsykiatrisk undersökning, enligt 2 § LRU, endast får meddelas om den misstänkte har erkänt gärningen eller att det föreligger övertygande bevisning om att så är fallet. Med stöd av 46 kap. 11 §, konstaterade domstolen att fortsatt huvudförhandling får hållas efter sådan undersökning, och då måste rätten också ha samma sammansättning som vid första förhandlingstillfället. Man menade att själva beslutet om rättspsykiatrisk undersökning i sig inte medför att rätten blir jävig.

Vidare uttalades att ny bevisning hade åberopats vilket, normalt sett, bör resultera i att man håller ny huvudförhandling. Rätten hade dock att göra en bedömning i det enskilda fallet huruvida ny eller fortsatt huvudförhandling skulle hållas, med beaktande av samtliga omständigheter i målet. Enbart det förhållandet att ny bevisning hade åberopats resulterar inte i att rätten är jävig att slutligt bedöma målet, fortsätter man. Man bedömde att den nya bevisningen inte var så komplicerad att den inte kunde bedömas i förhållande till den bevisning som rätten tidigare hade haft att ta ställning till, varför det inte förelåg några hinder att hålla fortsatt huvudförhandling, med samma sammansättning som vid det första förhandlingstillfället. På grund av detta hölls sådan huvudförhandling, där den nya bevisningen togs upp.

Tingsrätten dömde sedan de åtalade för de brott, för vilka åklagaren hade yrkat ansvar. MK överklagade domslutet och tingsrättens beslut i vilket hans jävsinvändning hade lämnats utan bifall, och yrkade att hovrätten

skulle återförvisa målet till tingsrätten för förnyad handläggning. MK hänvisade till vad han anfört vid tingsrätten, och anförde därutöver att tingsrätten, i beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, funnit att övertygande bevisning förelagat om hans skuld till mord. På grund därav hade tingsrätten, vid den fortsatta handläggningen, inte förutsättningslöst prövat målet.

Hovrätten undanröjde tingsrättens dom och återförvisade målet till tingsrätten för ny handläggning beträffande samtliga tilltalade. Man menade att en domare, som i samband med rättspsykiatrisk undersökning, uttalar att det föreligger övertygande bevisning att den tilltalade gjort sig skyldig till brott, för vilken han står åtalad, har svårt att undvika det faktum att det senare kan riktas misstankar om att denne domare därefter inte kan ta till sig, och rätt värdera, nytillkommande bevisning som talar i en annan riktning.

Avslutningsvis konstaterade hovrätten att det är självklart att skyldigheter att uppfylla rättssäkerhetsgarantier för enskilda medborgare går före samhällsekonomiska överväganden, om dessa ställs mot varandra, detta på grund av Sveriges åtaganden genom tillträdet av Europakonventionen, vilken gäller som svensk lag. Med hänsyn därtill och till att utgången i skuldfrågan avseende MK hade ett sådant samband med åtalen beträffande de övriga tilltalade, återförvisades målet till tingsrätten beträffande samtliga tilltalade.

7.3.3.2 NJA 1998 s. 82

I det här fallet hade åklagaren väckt åtal för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och sexuellt ofredande. Tingsrätten ogillade åtalet för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och dömde den tilltalade för sexuellt ofredande till villkorlig dom samt ålade honom att utge skadestånd. Domen överklagades till hovrätten.

Vid huvudförhandlingen i hovrätten förordnades att den tilltalade skulle genomgå rättspsykiatrisk undersökning, eftersom rätten funnit att övertygande bevisning förelåg att den tilltalade hade gjort sig skyldig till grovt sexuellt utnyttjande av underårig samt sexuellt ofredande. Efter undersökningen åberopade den tilltalade ny muntlig och skriftlig bevisning, och framställde härutöver yrkande om edition av vissa handlingar. Med hänsyn till den omfattande bevisningen borde målet, enligt den tilltalade, återförvisas till tingsrätten för ny erforderlig handläggning. Åklagaren yrkade att den nya bevisningen skulle avvisas och motsatte sig på grund härav att målet återförvisades till tingsrätten.

Den tilltalade anförde vidare att hovrättens ledamöter, vilka hade beslutat om rättspsykiatrisk undersökning, var jäviga att pröva frågorna. Jävsfrågan överlämnades till en annan avdelning i hovrätten, som fann att den enda jävsbestämmelse som kunde aktualiseras i målet var den s k generalklausulen i 4 kap. 13 § 1 st. 10 punkten RB.

Domstolen framhöll att när en rättspsykiatrisk undersökning är genomförd och det medicinska beslutsunderlaget inkommit, måste rätten alltid ta ställning till målets fortsatta handläggning och om man skall hålla ny eller fortsatt huvudförhandling. Vidare uttalade man att reglerna i 46 kap. 11 § 3 st. RB, vilken reglerade om möjligheten att hålla fortsatt huvudförhandling efter rättspsykiatrisk undersökning, detta trots att uppskovet varat längre än femton dagar, skall tillämpas om det i princip bara återstår påföljdsfrågor och liknande. I sådana fall kan fortsatt huvudförhandling hållas om det inte kan anses som olämpligt med hänsyn till uppskovets längd och omständigheterna i målet. Man menade vidare att det inte föreligger någon presumtion att fortsatt huvudförhandling skall hållas, tvärtom finns det ofta skäl att hålla en ny huvudförhandling. Om ny utredning, utöver det medicinska beslutsunderlaget från den rättspsykiatriska undersökningen, tillkommer borde regelmässigt ny huvudförhandling hållas, enligt hovrätten.

Hovrätten ansåg det uppenbart att prövningen av frågan om ny eller fortsatt huvudförhandling skall hållas, skall avgöras av den eller de domare som tidigare har handlagt målet. Som ett led i denna bedömning ingår exempelvis prövningen av ny bevisning.

Hovrätten kom fram till att de ledamöter, vilka deltagit i beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, i och för sig kunde anses jäviga enligt bestämmelsen i 4 kap. 13 § 1 st. 8 punkten RB, om målet skulle komma att återupptas vid en ny huvudförhandling. Däremot var de inte att anses som jäviga vid en fortsatt huvudförhandling, och inte heller i frågan om upptagande av ny bevisning, enligt hovrättens mening. På grund därav hölls, efter den rättspsykiatriska undersökningen, fortsatt huvudförhandling med samma ledamöter som vid det tidigare förhandlingstillfället. Hovrätten dömde den tilltalade för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och sexuellt ofredande till fängelse samt förpliktade honom att utge skadestånd.

Hovrättens dom och dess beslut överklagades till Högsta domstolen. Den tilltalade yrkade att beslutet skulle undanröjas på grund av jäv, att hovrättens dom skulle undanröjas och att målet skulle återförvisas till, i första hand tingsrätten, och i andra hand hovrätten. Högsta domstolen meddelade prövningstillstånd i frågan huruvida hovrättens ledamöter var jäviga.

Högsta domstolen konstaterade att den jävsbestämmelse som var aktuell att tillämpa var generalklausulen i 4 kap. 13 § 1 st. punkt 10 RB. Högsta domstolen uttalade även att Europadomstolens avgöranden angående artikel 6 (1) i Europakonventionen har betydelse vid tillämpningen av generalklausulen.

Högsta domstolen fann att hovrättens ledamöter varit jäviga, varför hovrättens dom och beslut undanröjdes. Målet återförvisades till hovrätten för erforderlig behandling. I Högsta domstolens domskäl anfördes att hovrättens ledamöter provat huruvida den, av den tilltalade, åberopade nya

bevisningen, vilken syftade till att styrka den tilltalades oskyldighet, skulle avvisas enligt 35 kap. 7 § RB. En avvisning enligt den bestämmelsen skall göras om den åberopade bevisningen kan anses vara utan betydelse för målet eller om den inte erfordras eller uppenbart blir utan verkan. Mot bakgrund av den prövningen, och mot att hovrättens ledamöter funnit att den tidigare åberopade bevisningen varit så övertygande att man beslutat om rättspsykiatrisk undersökning, ansåg Högsta domstolen att det var förståeligt att den tilltalade önskade att nya ledamöter skulle pröva hans yrkanden angående den nya bevisningen. Även sett ur objektiv synvinkel fick ledamöternas ställningstagande ha medfört att deras opartiskhet vid prövningen av bevisfrågorna kunde ifrågasättas, enligt Högsta domstolens mening.

7.3.3.3 RH 2001:23

I rubricerade rättsfall hade TM åtalats för olaga hot och försök till mord alternativt grovt olaga hot samt grovt vapenbrott. Tingsrätten konstaterade att det förelåg övertygande bevisning att TM gjort sig skyldig till olaga hot, grovt olaga hot och vapenbrott, och förordnade om rättspsykiatrisk undersökning.

Efter den rättspsykiatriska undersökningen åberopade TM ny bevisning i målet, och anförde att den skulle vägas in i processen eftersom den styrkte hans oskyldighet. Han gjorde vidare gällande att det förelåg hinder att hålla fortsatt huvudförhandling, varför ny huvudförhandling skulle hållas. TM framhöll att tingsrättens ledamöter, vilka hade beslutat om rättspsykiatrisk undersökning, var jäviga enligt 4 kap. 13 § 1 st. 10 punkten RB. Han åberopade också Europakonventionens artikel 6 (1), och gjorde gällande att han mot bakgrund av denna hade en grundlagsskyddad rätt att få sin sak prövad inför en opartisk domstol. Åklagaren motsatte sig ny huvudförhandling i målet och yrkade att den nya bevisningen skulle avvisas enligt 35 kapitlet 7 § RB, eftersom den nya bevisningen, enligt honom, saknade betydelse eller uppenbart skulle bli utan verkan.

Tingsrätten beslutade, i en annan sammansättning än den som prövat brottmålet i sak, att den av den tilltalade åberopade nya bevisningen inte kunde anses sakna betydelse i målet, men att det var troligt att den ändock skulle komma att bli utan verkan. Då det ändå inte var uppenbart att så skulle bli fallet, lämnade tingsrätten åklagarens yrkande om avvisning av den nya bevisningen utan bifall.

I jävsfrågan anförde tingsrätten att huvudregeln när ny bevisning tillkommer är att ny huvudförhandling med ny sammansättning skall hållas. Tingsrätten fann emellertid att den av TM åberopade nya bevisningen var av så ringa och perifer betydelse att det inte motiverade att hela huvudförhandlingen togs om. Tingsrätten höll således fortsatt huvudförhandling, vari den nya bevisningen upptogs. TM dömdes för olaga hot, grovt olaga hot och grovt vapenbrott till fängelse i ett år och sex månader samt förpliktade honom att

utge skadestånd. I domskälen anförde tingsrätten rörande den nya bevisningen att den saknade betydelse.

TM överklagade såväl tingsrättens dom som dess beslut i jävsfrågan, och yrkade i första hand att hovrätten skulle undanröja tingsrättens dom och återförvisa målet dit. TM anförde i samband med yrkandet om återförvisning att tingsrätten grundat sitt beslut om rättspsykiatrisk undersökning på ett ställningstagande att han gjort sig skyldig till de åtalade brotten, eftersom den funnit att övertygande bevisning förelåg om att så var fallet. På grund därav ansåg TM att det var uppenbart att tingsrätten, efter ett sådant beslut, inte kunde ha förmåga att ta till sig och värdera nytillkommen bevisning. TM ansåg att han, genom tingsrättens beslut att hålla fortsatt huvudförhandling, fråntagits den rätt till opartisk bedömning som tillförsäkras honom genom reglerna om domarjäv i 4 kap. 13 § RB och genom Europakonventionens artikel 6 (1).

Hovrätten undanröjde tingsrättens dom och upphävde tingsrättens beslut, utom i den delen som avsåg tillåtandet av ny bevisning, och återförvisade målet till tingsrätten för erforderlig handläggning. I beslutet anförde hovrätten att tingsrätten i sitt beslut i anslutning till huvudförhandlingen funnit att det genom utredningen i målet förelegat övertygande bevisning om att TM gjort sig skyldig till olaga hot i enlighet med åtalet samt till grovt olaga hot och grovt vapenbrott. Fråga var därför om tingsrättens ledamöter varit jäviga när de vid den fortsatta huvudförhandlingen på nytt tagit ställning till skuld- och rubriceringsfrågorna i målet på grundval av en utredning som skilde sig från den tidigare framlagda genom att ny bevisning tillkommit.

En ledamot var dock skiljaktig. Han ansåg att den av TM åberopade nya bevisningen var av så perifer betydelse att den inte motiverade att hela huvudförhandlingen togs om. Tingsrätten kunde ha förväntats komma till samma slutsats i skuldfrågan om den nya bevisningen funnits tillgänglig redan vid den första huvudförhandlingen. Detta förhållande medförde att det inte kunde anses att tingsrättens ledamöter varit jäviga.

7.3.4 Rättegångsutredningens betänkande SOU 2000:70

Avslutningsvis vill jag bara citera ett uttalande från SOU 2000:70, där man kortfattat kommenterar frågan om jäv i samband med genomförd rättspsykiatrisk undersökning på följande sätt: ”Även om utgångspunkten alltså är att den domare som håller ett sammanträde och beslutar rörande rättspsykiatrisk undersökning inte därmed blir jävig inför en kommande huvudförhandling kan det vara lämpligt att låta en domare hålla sammanträdet avseende frågan om rättspsykiatrisk undersökning och en annan domare leda huvudförhandlingen.”¹⁵³

¹⁵³ SOU 2000:70, sid. 59.

8 Avslutande kommentarer

Inledningsvis tänkte jag bara kort beröra den straffrättsliga aspekten vad gäller tillräknelighet, eller inte tillräknelighet, som uppställt krav för straffrättsligt ansvar. Denna diskussion är otroligt intressant och relevant när det gäller just psykiskt störda lagöverträdare, även om jag i detta arbete i huvudsak har valt att fokusera på den processrättsliga aspekten kring sådana lagöverträdare istället. Jag vill ändå, mycket kortfattat, beröra den straffrättsliga aspekten när det gäller just diskussionen kring tillräkneligheten, dels eftersom det är intressant, men framför allt för att det är svårt, eller helt omöjligt, att enbart lägga en processrättslig aspekt på något, i mitt fall rättspsykiatrisk undersökning, utan att ta med sig den straffrättsliga aspekten på densamma. Det är ju uppbyggnaden av våra lagar och förordningar, och tanken och ideologin bakom dessa, som är grunden till att vårt rättssystem ser ut som det gör idag. Som jag har nämnt tidigare är det mycket unikt att inte uppställa något krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar, och gällande rätt i Sverige är alltså att ett sådant krav inte längre uppställs för straffrättsligt ansvar. För mig, och för många andra, är det en gåta. Jag är väl medveten om att svensk rätt istället har särregleringen för psykiskt störda lagöverträdare i påföljdsledet, och att denna reglering många gånger kan leda till att en psykiskt störd person, på grund av sin psykiska status, slipper fängelse eller kanske till och med blir helt fri från påföljd. Denna rättsordning kan ändock diskuteras och kritiseras, och har gjorts så också.

Jag delar Psykansvarskommitténs uppfattning att tillräkneligheten bör återinföras som krav för straffrättsligt ansvar i svensk rätt. Jag anser att förklaringen är väldigt enkel. Det är min bestämda uppfattning att man inte kan ådöma någon ett straffrättsligt ansvar som inte har förstått innebörden av sin handling eller gärning. Hur uppbyggnaden av lagstiftningen bör se ut efter ett sådant eventuellt återinförande har jag däremot inte lagt fokus på, och har därför ingen direkt uppfattning om heller. Den straffrättsliga särregleringen för psykiskt störda lagöverträdare bör i alla fall, enligt min uppfattning, naturligtvis läggas i ansvarsledet och inte i påföljdsledet. En sådan särreglering skall även läggas i ansvarsledet för andra ”typer” av lagöverträdare som inte heller kan anses vara tillräkneliga och som på grund därav inte heller kan förstå innebörden av sina handlingar.

Härmed tänkte jag då övergå till de frågor som jag mer utförligt har behandlat i detta arbete, och börjar med frågan som har med tidsaspekten att göra, eller rättare sagt det som berör vid vilken tidpunkt det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas. Idag kan domstolen fatta ett sådant beslut först när den tilltalade har erkänt att han har begått gärningen för vilken han står åtalad, eller i annat fall först när rätten funnit att det föreligger övertygande bevisning om att så är fallet. Som jag har redogjort för tidigare, innebär det många gånger att huvudförhandlingen nästan är helt klar och att enbart frågor om

påföljdsbestämning kvarstår, när rätten beslutar att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Naturligtvis hade det, ur effektivitetsrättslig synvinkel, varit optimalt om domstolen hade kunnat besluta om rättspsykiatrisk undersökning i så nära samband med det begångna brottet som möjligt. Lika självklart är det, ur rättssäkerhetsrättslig synvinkel, att den grundlagsskyddade personligheten och integriteten, så långt det är möjligt, måste beaktas och respekteras.

Innan jag fortsätter på den påbörjade analysen av vid vilken tidpunkt det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas, vill jag bara kort beröra en annan tidsaspekt, en som jag ännu inte har berört överhuvudtaget, men som ändå vållar rättsskipningen en hel del bekymmer. Det är det faktum att det många gånger hinner gå lång tid, eller oerhört lång tid, mellan det begångna brottet och tidpunkten då huvudförhandlingen inleds. Vissa fall är till sin art så komplicerade att förundersökningen tar lång tid, vilket kan bero på en rad olika faktorer, t ex att det är flera tänkbara gärningsmän, många vittnen, omfattande bevisning men det kan också bero på att något eller någon saknas. I andra fall dröjer det oerhört lång tid innan åklagaren överhuvudtaget kan väcka åtal, eftersom det under mycket lång tid inte föreligger tillräckliga skäl för åtal, och åklagaren kan inte, på objektiva grunder, förvänta sig en fällande dom. Det är, naturligt nog, oerhört svårt att förvänta sig en fällande dom om man inte "har någon" gärningsman. Som jag ser det är denna tidsaspekt dock inte något som går att styra över, man kan inte med lagstiftning som medel, eller på annat sätt, påskynda denna process. Av nämnda anledning har jag valt att inte gå närmare in på den tidsaspekten i detta arbete. Jag kan bara konstatera att den tekniska bevisningen, explosionsartat, har gått framåt det senaste årtiondet, och förhoppningsvis fortsätter det åt samma håll. Ju mer avancerad teknik som finns att tillgå, desto kortare tidsperiod kommer att förflyta mellan brott och huvudförhandling i framtiden, det är min fulla övertygelse.

För att återgå till den andra tidsaspekten, den som rör vid vilken tidpunkt det är mest lämpligt att beslut om rättspsykiatrisk undersökning fattas, anser jag, av naturliga skäl, att det, precis som enligt gällande lagstiftning, måste finnas en uppnådd misstankegrad innan en domstol får besluta om rättspsykiatrisk undersökning. Det skulle se väldigt illa ut om man i Sverige, en rättsstat, hade möjlighet att på väldigt lösa boliner besluta att en tilltalad skulle underkasta sig en rättspsykiatrisk undersökning, med allt vad det innebär.

Frågan är dock om det måste krävas övertygande bevisning, som idag, eller om det är en bra lösning att sänka det kravet och på så sätt kunna tidigarelägga den rättspsykiatriska undersökningen i processen? I de av Rättegångsutredningen respektive Psykansvarskommittén framlagda förslagen föreslås att man i framtiden skall kunna besluta om rättspsykiatrisk undersökning redan vid tidpunkten för åtalets väckande, alltså när det föreligger tillräckliga skäl för åtal. Vid den tidpunkten skall ju

bevisningen vara så pass stark att åklagaren på objektiva grunder skall kunna förvänta sig en fällande dom.

Jag anser att de presenterade fördelarna, enligt förslagen, med en sådan ordning starkt överväger nackdelarna med densamma. Som jag ser det finns det två stora fördelar med de framlagda förslagen. Dels är det att huvudförhandlingen, i så fall, inte behöver avbrytas på grund av att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning, utan den kan fortgå utan uppehåll, vilket bäst överensstämmer med bl a koncentrationsprincipen. Den största fördelen är ändock, enligt min uppfattning, att man genom en sådan lösning även tidigarelägger möjligheten för den tilltalade, om denne bedöms vara psykiskt sjuk eller allvarligt psykiskt sjuk, att erhålla erforderlig vård och behandling, ju tidigare det kan ske desto bättre.

Å andra sidan är det en försämring, ur rättssäkerhetssynpunkt, på det sättet att risken ökar för att domstolen beslutar om rättspsykiatrisk undersökning på en person som sedan inte döms för brottet för vilken han står åtalad. Och i sådana fall står den rättspsykiatriska undersökningen inte alls i proportion till följden, då är undersökningen ett alldeles för stort ingrepp i den grundlagsskyddade personliga integriteten. Jag tror dock att sådana s k ”felbedömningar” kommer ske i mycket liten och marginell omfattning. Redan idag är det ju så att de flesta som genomgår rättspsykiatrisk undersökning senare också fälls för det eller de brott för vilka han stod åtalad. I och för sig beror detta huvudsakligen på att det idag krävs övertygande bevisning innan rätten kan besluta om rättspsykiatrisk undersökning.

Jag anser i alla fall att lagstiftarna i den delen bör besluta i enlighet med förslagen, så att det hädanefter enbart krävs tillräcklig bevisning enligt samma principer som gäller idag för att kunna väcka åtal. På så sätt tidigarelägger man den rättspsykiatriska undersökningen i processen, och huvudförhandlingen kan förhoppningsvis hållas utan några längre uppehåll. Åtminstone borde förhandlingstiden kunna koncentreras och på så sätt förkortas avsevärt, om den tilltalade redan skulle ha genomgått den rättspsykiatriska undersökningen, när huvudförhandlingen inleds. Vidare anser jag att det av Rättegångsutredningens framlagda förslaget som innebär att både åklagare och den tilltalade alltid skall få yttra sig innan rätten beslutar om rättspsykiatrisk undersökning är intressant, liksom det förslaget att om någon av dem begär det eller det annars är lämpligt, skall ett sammanträde hållas i frågan. Jag skulle kunna tänka mig att dra det ännu längre.

Det borde ligga i var och ens intresse att få den tilltalade under behandling eller vård så snart som möjligt, om det visar sig att denne är att anse som psykiskt sjuk, allvarligt eller inte. Därför borde det också ligga i allas intresse att den rättspsykiatriska undersökningen genomförs så nära tidpunkten för åtalets väckande som möjligt. Man skulle kunna tänka sig att åklagaren i åtalet har ett yrkande som går ut på att rätten skall fatta beslut

om rättspsykiatrisk undersökning. Då det oftast torde vara mer ”intressant” att komma med ett dylikt yrkande från den tilltalade och/eller hans ombud/advokat, mot bakgrund av bestämmelsen om fängelseförbudet, skulle jag kunna tänka mig en lagstiftning med innehållet att hålla ett obligatoriskt sammanträde, med samtliga parter och deras ombud, så snart ett yrkande om rättspsykiatrisk undersökning har lagts fram. Alternativt skulle ett sådant obligatoriskt sammanträde kunna hållas så snart den tilltalade har begått ett allvarligt brott, ett som är allvarligt till sin art eller till sin grad. Jag ser det inte som helt uteslutet att lagstiftningsvis räkna upp de brottstyper, där man, efter tidpunkten för åtalets väckande, håller ett obligatoriskt sammanträde där bl a frågan om rättspsykiatrisk undersökning behandlas. Naturligtvis bör en sådan uppräknings överensstämma med dagens lagstiftning i så måtto att det inte rör sig om brottstyper vars påföljd bedöms kunna stanna vid böter.

När det sedan gäller spörsmålet som rör uppehåll i huvudförhandlingen kommer jag här att behandla det tillsammans med spörsmålet som rör domarjäv, eftersom de är så nära förknippade med varandra. Det var uppenbart att lagstiftarna här i Sverige var tvungna att göra något åt bestämmelserna i 46 kap. 11 § och 4 kap. 13 § 1 st. RB efter Europadomstolens dom i Hauschildt mot Danmark, frågan är bara om de valde den bästa av lösningar?

Jag anser, till att börja med, att det är logiskt att man tog bort regleringen som innebar att man i princip höll en ny huvudförhandling så fort den tilltalade hade genomgått rättspsykiatrisk undersökning, detta eftersom praxis visade att man faktiskt inte höll en ny huvudförhandling enligt dess egentliga innebörd. Från och med år 1993 hålls istället en fortsatt huvudförhandling i dessa situationer. Frågan är ju bara om det inte var fortsatt huvudförhandling man höll före 1993 års reform också? Det framgår ju av förarbetena att det vanligen var samma domare som deltog vid båda förhandlingarna, även om det bakomliggande syftet med ny huvudförhandling var att det skulle vara nya domare och nya ledamöter vid en ny huvudförhandling. Vidare framgår det att bevisning från första förhandlingstillfället vanligtvis lästes upp eller spelades upp från band. Vid en ny huvudförhandling skulle, enligt tanken, bevisning och vittnesmål tas upp på nytt, men det gjordes alltså inte. På grund av detta har jag svårt att se att den eventuella effektivitetsvinsten måste vara ytterst marginell, om än någon, med den nuvarande ordningen med fortsatt huvudförhandling. Någon annan rättsvinst kan jag överhuvudtaget inte se.

Vidare anser jag att det inte gjorde något att man tog bort stycket i 46 kap. 11 § RB, som reglerade undantag från den dåvarande uppskovsregeln, och vilken tog sikte på huvudförhandlingar som hölls efter rättspsykiatrisk undersökning. Precis som man skrev i förarbetena kan man istället låta dessa situationer falla under de allmänna bestämmelserna i paragrafen.

Det största problemet med bestämmelsen i 46 kap. 11 § RB, trots alla ändringar, är att den är fakultativ. Om det hade varit så att domstolen var

tvungen att hålla fortsatt huvudförhandling efter genomförd rättspsykiatrisk undersökning hade det inte funnits några tolkningsutrymmen eller bekymmer. Samma sak gäller för de situationer när ny bevisning åberopas, hade domstolen i dessa fall varit tvungen att hålla ny huvudförhandling hade man inte behövt göra en bedömning i det enskilda fallet, men det är ju just det man måste göra, en bedömning i det enskilda fallet, och det är också då problemen uppstår, eller tolkningsutrymmena om man föredrar det. Av ovan refererade rättsfall, se 7.3.3, framgår svårigheten att dra några slutsatser av hur bestämmelsen skall tolkas, ibland har man hållit ny huvudförhandling, ibland har man hållit en fortsatt sådan efter den rättspsykiatriska undersökningen. Några gånger har man avvisat den av den tilltalade åberopade bevisningen, vid ett annat tillfälle tog man i och för sig upp den nya bevisningen, men ansåg den vara av ringa eller ingen betydelse. Och ytterligare några gånger var det den ursprungliga uppsättningen av domare och ledamöter som fattade beslut i jävsfrågan, vid annat tillfälle var det en ny uppsättning ledamöter som beslutade i frågan om jäv.

Om bestämmelsen, å andra sidan, hade varit tvingande, hade andra bekymmer säkerligen uppstått. Det ligger nära till hands att anta att en sådan ordning hade inneburit att mer eller mindre alla som genomgått rättspsykiatrisk undersökning åberopat ny bevisning efter denna. Och i så fall hade man alltså varit tvungen att hålla ny huvudförhandling, och då hade vi varit tillbaka i tiden före 1993 års reform, med ordningen att en ny huvudförhandling skall hållas efter genomförd rättspsykiatrisk undersökning. Jag vet inte vilken som är den bästa lösningen eller ordningen, men jag tycker att argumenten som anförs i förarbetena i denna delen är bra. Jag anser att man i huvudsak skall hålla en fortsatt huvudförhandling efter den rättspsykiatriska undersökningen, bortsett de fall när ny bevisning åberopas, då bör man hålla en ny huvudförhandling.

Vad gäller jäv är det klart och tydligt att enbart den omständigheten att en domstol har beslutat om rättspsykiatrisk undersökning (eller häktning) i sig inte utgör något rättegångshinder i form av jäv, beslutet om undersökningen som sådan föranleder inte att de ledamöter som deltagit vid beslutet vid en fortsatt huvudförhandling skall anses som jäviga. Detta har uttalats både i Europadomstolens dom Hauschildt mot Danmark, men även svenska lagstiftare har uttalat sig på samma sätt. Detta kan ändå starkt ifrågasättas, enligt min åsikt.

En domare har i samband med beslut om rättspsykiatrisk undersökning funnit att det föreligger övertygande bevisning om att den tilltalade har begått den åtalade gärningen. I förarbetena uttalas lite skilda uppgifter i det här avseendet. På de flesta ställen står det att en domare, i sådana fall, rent objektivt skall bedöma om den tilltalade har begått gärningen för vilken han står åtalad. I andra fall står det dock att domaren, i dessa fall, även har att göra en bedömning i skuldfrågan. Här åsyftas att denne, mot bakgrund av den bevisning som finns vid beslutstillfället, skall bilda sig en uppfattning i skuldfrågan. När huvudförhandlingen sedan fortsätter, skall densamme ånyo

göra en bedömning i skuldfrågan med den bevisning, och med det medicinska beslutsunderlag, som då finns att tillgå.

En av Rättegångsutredningens lösningar på denna problematik är att tidigarelägga den rättspsykiatriska undersökningen i processen, så att man kan besluta om en sådan när tillräcklig bevisning finns för att den tilltalade har begått den åtalade gärningen, vilket är vid tidpunkten för åtalets väckande, och innan huvudförhandlingen inletts. Härigenom, menar man, kan man utvidga det rättspsykiatriska teamets arbetsområde och även låta detta uttala sig i skuldfrågan. Jag anser i och för sig att det av utredningen framlagda förslaget vilket rör tidpunkten är ett bra förslag, som jag redan har nämnt. Däremot känner jag mig tveksamt inställd till om verkligen man skall utvidga det rättspsykiatriska teamets arbetsområde på ovan nämnda vis. Jag är av den traditionella synpunkten att frågor om uppsåt och oaktsamhet skall bedömas av domstolen. Psykologerna och kuratorerna bör enbart koncentrera sin bedömning till den tilltalades hälsotillstånd.

Sedan vad gäller spørsmålet huruvida en domare faktiskt har föregripit skuldfrågan i och med att densamme beslutar om rättspsykiatrisk undersökning kan säkerligen diskuteras i det oändliga. Personligen har jag svårt att se att en domare fullt ut kan bortse från skuldfrågan och enbart koncentrera sin bedömning till brottets objektiva rekvisit. Jag tror att det är ofrånkomligt att domaren bildar sig en uppfattning, både om brottets objektiva och subjektiva rekvisit, under processens gång. Även om domaren, vid tidpunkten för beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, enbart uttalar sig brottets objektiva rekvisit, tror jag alltså att densamme många gånger även har en uppfattning om skuldfrågan, och därför har svårt att "nollställa sig" inför den fortsatta huvudförhandlingen. Oavsett detta är det ur rättssäkerhetssynpunkt ytterst viktigt att det klart framgår vad det är som domstolen har tagit ställning till, och vilken bedömning man har gjort, när man meddelar beslutet att den tilltalade skall genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Speciellt viktigt är det att den tilltalade får veta att rätten enbart funnit att det föreligger övertygande bevisning, rent objektivt sett, att denne har begått den åtalade gärningen. Det är därför, enligt min uppfattning, önskvärt, att domaren tydliggör skillnaden mellan prövningen som görs före beslutet om rättspsykiatrisk undersökning och prövningen som görs vid den fortsatta huvudförhandlingen.

Den tidigare refererade Rättegångsutredningen menar att oavsett om en domare faktiskt har föregripit skuldfrågan eller inte vid beslutet om rättspsykiatrisk undersökning, bör den fortsatta huvudförhandlingen ändå hållas av en ny sammansättning domare och ledamöter. På så vis behöver jävsproblematiken inte aktualiseras överhuvudtaget, menar man. Detta tycker jag är den mest lämpliga lösningen. Då krävs det dock att de nya domarna och ledamöterna är väl insatta i vad som inträffade vid första förhandlingstillfället, och den fortsatta huvudförhandlingen skulle man kunna inleda på samma sätt som man gjorde vid de s k nya huvudförhandlingarna innan 1993 års reform, d v s genom att läsa upp från

protokoll eller spela upp från band vad som förekommit vid den första förhandlingen.

Avslutningsvis vill jag bara nämna att det finns många problem med hur samhället skall bemöta och behandla psykiskt sjuka människor. Det jag har tagit upp i detta arbete är i förhållande till andra problem inom detta område väldigt små bekymmer, men några av dessa går att lösa med ganska små medel. Jag hoppas att vi i framtiden kan skryta med att ha bra vård för psykiskt sjuka människor, och det är något som jag hoppas att lagstiftarna kan bidra med. Ett första steg i den riktningen är att återinföra tillräknelighet såsom krav för straffrättsligt ansvar.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

Lagar och förordningar

- SFS, (1826:561) Kongl. Maj:ts och Rikets Swea hofrätts universal, angående föreskrift huru förfaras bör då en för brott tilltalad person uppgifwes wara eller wid gerningens begående hafwa warit wansinnig, och ifråga om hans befriande, på sådan grund, från ansvar upstår.
- SFS, (1858:50) K. Maj:ts nådiga stadga angående sinnessjukas behandling och vård.
- SFS, (1864:11) Straff-lag.
- SFS 1927:107 Lag om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare.
- SFS 1927:108 Lag om internering av återfallsförbrytare.
- SFS 1929:321 Sinnessjuklag.
- SFS 1945:464 Lag om ändring av 5 kap. strafflagen.
- SFS 1947:948 Förundersökningskungörelse.
- SFS 1962:700 Brottsbalk
- SFS 1991:1137 Lag om rättspsykiatrisk undersökning.
- SFS 1991:2041 Lag om personutredning i brottmål, m. m.
- SFS 1992:289 Förordning om särskild personutredning i brottmål,
m. m.

Propositioner

- Proposition 1929:87
- Proposition 1962:10 Med förslag till brottsbalk.
- Proposition 1964:90 Med förslag till lag om personundersökning i brottmål, m. m.

- Proposition 1966:60 Med förslag till lag om rättspsykiatrisk undersökning i brottmål, m. m.
- Proposition 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.
- Proposition 1992/93:25 Om handläggning av brottmål efter rättspsykiatrisk undersökning m.m.
- Proposition 1999/2000:26 Effektivisering av förfarandet i allmän domstol.

Betänkanden

Betänkande 1990/91:JuU34 Psykiskt störda lagöverträdare.

- SOU 1942:59 Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.
- SOU 1956:55 Skyddslag.
Strafflagberedningens slutbetänkande.
- SOU 1977:23 Psykiskt störda lagöverträdare.
Betänkande av Bexeliuskommittén.
- SOU 1984:64 Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten.
Betänkande av Socialberedningen.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser.
Betänkande av Straffansvarsutredningen.
- SOU 2000:70 Beslut om rättspsykiatrisk undersökning.
Problem och lösningar.
Delbetänkande av 1999 års rättegångsutredning.
- SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.
Betänkande av Psykansvarskommittén.

Övrigt

Kommentar till Brottsbalken, del III (25-38 kap).
Påföljder m.m.
Följdförfattningar.
Upplaga 4:1.
CE Fritzes AB, Norstedts Blå bibliotek,
Stockholm, 1994.

Rättsfallsförteckning

Europadomstolens rättsfall

Holm mot Sverige, dom den 24 april 1989.

Langborger mot Sverige, dom den 22 juni 1989.

Hauschildt mot Danmark, dom den 25 november 1993.

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1998 s. 82.

Rättsfall från Hovrätterna

RH 1997:74.

RH 2001:23.